

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Bakalářská práce

Pavla Kaderková

**Memoárová literatura vztahující se k lidem, kteří přežili
koncentrační tábory a hrůzy holocaustu**

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Ďoubalová, Ph.D.

Olomouc
2012

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím literatury uvedené v příloženém seznamu.

V Olomouci dne 18. června 2012

.....
podpis

Chtěla bych poděkovat Mgr. Kateřině Ďoubalové, Ph.D. za vedení, trpělivost, vstřícný přístup, odbornou pomoc a za doporučení vhodné literatury ke zpracování této bakalářské práce.

OBSAH

Úvod	7
Osobní motivace k výběru tématu	8
1 Vymezení pojmu šoa	10
1.1 Pojem šoa/holocaust.....	10
1.2 Motivace autorů k tvorbě s tematikou šoa	11
2 Tradice tématu šoa v české literatuře druhé poloviny 20. století	13
2.1 Židé a šoa v české literatuře po druhé světové válce	13
2.2 Dokumentární tvorba šoa po válce	14
2.3 Tvorba po převratu v únoru 1948	15
2.4 Téma šoa v české literatuře v letech šedesátých	17
2.5 Rok 1968 a následná literární reflexe šoa	18
2.6 Literární tvorba po listopadu 1989.....	21
3 Memoáry a deníky s židovskou tematikou	24
3.1 Základní rozdělení memoárové literatury	24
3.2 Charakteristika memoárových žánrů	26
3.3 Memoárová literatura po druhé světové válce	27
3.4 Memoárová tvorba po roce 1989	28
3.5 Pohnutky autorů k sepsání paměti	35
3.6 Dokumentární a svědecká literatura.....	36
3.7 Fabulovaná próza	38
4 Motivická analýza vybraných memoárů	41
4.1 Transporty	41
4.1.1 Počátky perzekuce.....	41
4.1.2 Cesta vlakem.	42
4.2 Adaptace na prostředí koncentračního tábora	43
4.2.1 Konečná stanice.....	43
4.2.2 Selekce.....	44
4.3 Práce v táboře.....	45
4.4 Naděje a rezignace	46
4.4.1 Počátky likvidace vězňů.....	46
4.4.2 Plynové komory.....	46

4.4.3 Vůle k životu	47
4.5 Únik před smrtí	49
4.5.1 Německá defenzíva.....	49
4.5.2 Pochod smrti.....	50
4.5.3 Útěk.....	50
4.5.4 Očitě svědectví z Osvětimi.....	51
4.6 Akceptace pravdy a vyrovnání se s realitou.....	51
4.6.1 Návrat domů.....	51
4.6.2 Emigrace.....	52
4.6.3 Život po válce.....	52
5 Holocaust - syndrom.....	53
5.1 Nové pojetí holocaustu v literatuře	53
5.2 Návrat do života.....	53
5.3 „Vymodlené děti“.....	54
5.4 Společné rysy v tvorbě druhé generace	56
Závěr	57
Osobní přínos	58
Seznam použité literatury a informačních zdrojů.....	61
Anotace	65

ÚVOD

Konec druhé světové války se stal politickým mezníkem v dějinách společnosti a současně i mezníkem v literárním životě. Přinesl s sebou nejen zánik okupační cenzury, ale i návrat spisovatelů, kteří válku strávili v exilu (František Langer, Viktor Fischl, Egon Hostovský) nebo v německém zajetí (Josef Palivec, Ferdinand Peroutka).¹ Nejvýraznějším poválečným tématem se tak logicky stala sama válka (zahrnující z velké části náměty spojené s holocaustem). Nepřeberné množství prožitků a situací, kterým byli lidé během války vystaveni, se tak promítlo do literatury tohoto období.

Pro poválečnou literaturu jsou typická díla autorů známých i anonymních,² převážně popisující vlastní osudy autorů. Jako pojítka v těchto dílech slouží prožitek války a utrpení s ní spojené. Nejčastěji zachycují svědectví o událostech a všech osudech člověka, který válce čelí tváří v tvář. Všeobecně v nich dominuje spíše dokumentárnost, snaží se popsat nejen šoa tak, aby na ně budoucí generace nezapomněly. Těsně po roce 1945 je u mnoha autorů patrné, že museli vést zápas mezi touhou vyzpovídat se a neschopností o prožitých událostech psát.

Dalším významným rysem tohoto období je literatura zachycující tragičnost života, kterou okupační léta poznamenala hlavně mladé autory.³ Charakteristickými pro ně byla úzkost, hledání, naslouchání a soustředění se na člověka jako osamělého jedince.⁴ Válečná generace však nebyla názorově jednotná. Někteří se již před komunistickým převratem v únoru 1948 přikláněli k socialismu, část autorů se orientovala spirituálně, a jiní se od víry odklonili.

Změna nastává po komunistickém převratu v únoru 1948. Zlom proběhl na poli politickém i literárním, s čímž souvisela i obnova cenzury. Dochází k zákazu publikací a k likvidacím již vydaných knih nepřijatelných pro novou komunistickou diktaturu. Jsou umlčeni i autoři sympatizující s poválečnou komunistickou stranou, kteří neprojevili dostatečné nadšení pro stalinismus. Znovu se opakuje odchod spisovatelů do exilu,⁵ který zesílil po roce 1968.

V dílech vycházejících v období po druhé světové válce se velmi často objevuje téma holocaustu. A právě literaturou reflektující holocaust, konkrétně memoárovou literaturou vztahující se k lidem, kteří přežili koncentrační tábory, se budu zabývat ve své práci. Zaměřila jsem se na díla, která dle mého názoru v dostatečné míře vykreslují opakující se reflektované

¹LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátku k dnešku*. s. 721.

²Tamtéž s. 721.

³Tamtéž s. 728.

⁴JANOŮŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948*. s. 235.

⁵Tamtéž s. 13.

motivů šoa: perzekuci,⁶ degradaci, boj o důstojnost, přijetí zákazů a omezení, naději i rezignaci a únik z utrpení.

Především jsem chtěla vybrat díla, jež bezprostředně reagují na prožité válečné události. Jedním z mých záměrů bylo upozornit na to, jaký měly válečné hrůzy dopad na generaci dětí, jejichž rodiče prošli holocaustem. Osobnosti mnoha přeživších byly neodmyslitelně poznamenány a svoje deprimující zážitky a narušenou psychiku nevědomky přenášely na potomky. Tato generace v dospělosti procházela řadou problémů. V dnešní době se již takto postiženým jedincům věnují speciální psychologické poradny a terapeuti, kteří byli s problémy šoa tzv. „druhé generace“⁷ obeznámeni.

Cílem mé práce tedy bylo zmapovat českou memoárovou literaturu druhé poloviny 20. století zabývající se holocaustem a popsat její vývoj a specifika v dílech publikovaných v uvedeném období. Následně jsem popsala dopad holocaustu na literární tvorbu a zhodnotila formální zpracování vybraných motivů. Věnovala jsem se i literatuře fikční od spisovatelů z řad obětí holocaustu. Přestože se jedná o fikci, spatřuji v ní vysokou míru autenticity reflektovaných prožitků.

Ve své práci jsem se rozhodla psát slovo „Židé“ s velkým počátečním písmenem. Považuji Židy za etnikum, protože holocaust postihl všechny bez ohledu na to, zda byli ortodoxními věřícími či naprostými ateisty. Slova holocaust a šoa pokládám za synonyma.

Osobní motivace k výběru tématu

Od útlého dětství na mě téma holocaustu doléhalo z bezprostřední blízkosti. Vyrostla jsem v malé obci Brněnec, která se během druhé světové války stala útočištěm pro 1200 židovských uprchlíků.

I přes nesmírná rizika spojená s touto deportací je sem přemístil svitavský podnikatel a průmyslník Oscar Schindler. Navzdory jeho pověsti a nesčetným sporům o motivech jeho jednání k záchraně Židů, se toto místo stalo symbolem pro tvář lidskosti, kterou si jako jeden z mála Němců zachoval. O holocaust a fakta s ním souvisejícími jsem se začala zajímat důkladněji i v době aktuálnosti Schindlerova příběhu, který zvětšil a na stříbrná plátna

⁶Perzekuce znamená pronásledování. Kol. aut. *Slovník cizích slov*. s. 182.

⁷Druhá generace – tento pojem je používán ve spojitosti s osobami, které neprožily na vlastní kůži hrůzy šoa, ale tyto drastické zážitky na ně přenesli jejich rodiče a nevědomě tak narušili i normální vývoj svých dětí. HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 175, s. 190.

přenesl režisér Steven Spielberg.

S lítostí musím konstatovat, že dnešní stav továrny v Brněnci, která se stala útočištěm pro 1200 Židů, je v dezolátním stavu. Jsem proto vděčná za to, že naši polští sousedé se snažili zachovat osvětimský koncentrační tábor tak, aby na návštěvníky působil autenticky a aby byl případnou odstrašující hrozbou všem budoucím generacím.

1 Vymezení pojmu šoa

1.1 Pojem šoa/holocaust

Z historického hlediska nebyly osudy židovského národa lehké. Od zboření obou chrámů, nejdříve v roce 587 př. Kr. a poté roku 70 po Kr.⁸, posilovaly židovskou vůli přežít pogromy⁹. Ty probíhaly již od křížáckých výprav a vyhnání z Pyrenejského poloostrova r. 1492 nebo Chmelnického povstání v 17. století, až k tragédii v celé židovské historii nejhorší – holocaustu.¹⁰

Termín holocaust pochází z řečtiny a jeho původní význam je oběť při bohoslužbě, která se celá spálí. Po 2. světové válce získal význam nový — byl v přeneseném smyslu použit Elie Wiesel, spisovatelem a nositelem Nobelovy ceny míru, který jej poprvé použil ve svém románu *Noc* pro označení perzekuce a vyvražďování evropských židovských obyvatel.

Pojem holocaust obsahuje náboženské konotace, které mnoho Židů odmítá, a proto se začalo vedle termínu holocaust používat také hebrejské biblické slovo „šoa“, znamenající doslova katastrofu, zničení.¹¹ Konkrétněji ha-šoa, holocaust evropského židovstva, kterou vymysleli a prováděli nacisté od roku 1933, kdy přišel k moci Adolf Hitler, do konce 2. světové války v roce 1945. Židé utrpěli velké ztráty v různých obdobích světových dějin následkem válek nebo masakrů, nacistická politika genocidy¹² byla však ojedinělá jak rozsahem, tak intenzitou. Od roku 1939, kdy se už německá vojska valila Evropou, postupovalo vyhlazování Židů s pedantskou důkladností a stále větší účinností prostřednictvím transportů do speciálních „ghett“¹³ a nakonec deportací („za účelem přesídlení“) do vyhlazovacích táborů, kde oběti zemřely hladem, udřely se k smrti nebo byly usmrceny plynem a spáleny.¹⁴

Rozsáhlá dokumentace v mnoha zemích a důkazy, které jsou k dispozici ve vyhlazovacích táborech, potvrzují, že při šoa zahynulo přibližně šest milionů Židů (neboli jedna třetina

⁸SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. s. 11.

⁹Pogrom znamená krvavé masové pronásledování, vraždění. Kol. aut. *Slovník cizích slov*. s. 185.

¹⁰NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z*. 1. s. 213, s. 214.

¹¹Tamtéž s. 213.

¹²Genocida – zločin vyvražďování a vyhlazování příslušníků národních, etnických, náboženských a rasových skupin. Kol. aut. *Slovník cizích slov*. s. 82.

¹³Ghetto - označení oddělené městské části, kterou museli Židé nedobrovolně obývat. SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. s. 234.

¹⁴NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z*. 1. s. 214.

světového židovstva). Holocaust vyhladil hlavní střediska židovského intelektuálního a náboženského života v Evropě, zničil obrovský židovský potenciál a způsobil, že ti, kteří přežili, upadli do traumatického stavu. Většině těchto lidí se podařilo odjet do Erec Jisra'el.¹⁵

1.2 Motivace autorů k tvorbě s tematikou šoa

Důvody ke psaní memoárové literatury vzešly již ze samé tradice židovského učení. Tato tradice vychází z 2500 let staré historie literárních odpovědí na katastrofy. Dle tradice je literární reflexe katastrof považována za něco bližícího se náboženské povinnosti zaznamenávat prožité skutečnosti tak, aby neupadly v zapomnění a seznámily se s nimi i další generace.¹⁶ Pro jiné bylo hlavním důvodem ke psaní vyjádřit úctu svým ztraceným příbuzným a přátelům a také vzdát hold všem obětem. U nás byla tato pohnutka klíčovou pro Jiřího Weila, který nepřestal nikdy přemýšlet nad tím, proč přežil z celé rodiny právě on.

V neposlední řadě pro mnoho autorů psaní představovalo způsob, jak se psychicky vyrovnat s holocaustem. Literární činnost vnímali jako očistu a seberehabilitaci. Za zmínění stojí i skupina, která byla literárně činná již v prostředí internačních táborů, kde psaní často představovalo samotný akt přežití a sloužilo také jako ventilace prožívaného utrpení. Jiní se chtěli obhájit před nedůvěřivou veřejností, protože je napadala a podezírala ze záměrné nadsázky a lži.

Rudolf Vrba se rozhodl sepsat své vzpomínky spojené s holocaustem ve chvíli, kdy ho jeho mlékař označil za lháře a nevěřil článkům v novinách, které otiskly Rudolfovy zážitky z koncentračního tábora. *„Každou sobotu zařukal mlékař na dveře a přečetl mi, kolik mu dlužím, já mu dal šek a on se vrátil do své dodávky o třech kolech. Byl to malý, zdvořilý člověk. Jedno sobotní ráno, krátce potom, co vyšly v Daily Heraldu mé články, mi řekl: „Omlouvám se pane, ale neměl byste chvílku? Chtěl bych si s vámi soukromě promluvit.“ Pozval jsem ho dál, posadili jsme se v jídelně a on přešel okamžitě k věci. „Jde o vaše články v Daily Heraldu,“ řekl „Chtěl bych vám říct, že se mi strašně nelíbily. Vypadá to, jako by chtěly vyvolat nenávisť k Němcům. Řeknu vám to na rovinu: připadá mi, že jste přišel z Československa, abyste kazil naše vztahy s Němci. Šíříte o nich lži.“ Jeho otevřenost mě překvapila a zeptal jsem se: „Proč si myslíte, že jsem lhal?“ Řekl jsem to klidně, a to ho odzbrojilo. „Prosím vás, nemyslete si, že jsem jedním z těch fašistů. Jsem v Labour Party*

¹⁵NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z*. 1. s. 215.

¹⁶SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. s. 92.

a proti Němcům jsem bojoval, když to bylo třeba.“ Poklepal si na pravou nohu, na kterou kulhal, byla dřevěná. „Můžete mi věřit, že si o Němcích hitlerovské éry nedělám žádné iluze. Ale to, co říkáte ve svých článcích, je zlomyslné a neuvěřitelné!“ Došlo mi to okamžitě. Ve svých článcích v Herald Tribune jsem vcelku postihl, co se Židům v Osvětimi vlastně stalo. Nepodařilo se mi ale dobře vysvětlit, jak se to mohlo stát.“¹⁷

Důvody ke psaní se tedy různily.

¹⁷VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. s. 14, s. 15.

2 Tradice tématu šoa v české literatuře druhé poloviny 20. století

2.1 Židé a šoa v české literatuře po druhé světové válce

Pronásledování Židů se dělo a děje od nepaměti. V různých dobách se jeho intenzita lišila, avšak během 2. světové války dosáhla míra perzekuce svého maxima.

Šoa je samo o sobě často velmi kontroverzní a emotivní téma odhalující především stinné stránky lidské povahy, má bezesporu důležité místo v české i světové literatuře. Míra absurdity a krutosti, která je na šoa zarážející, je zajisté jednou z příčin, proč toto téma nachází odezvu v literárním světě.

V poválečné literární produkci nabyl pojem „vězeňská literatura“¹⁸ širšího významu, neboť válka změnila i samotnou podobu věznění. Dominují tu spíše díla tzv. koncentračnické literatury¹⁹. Vězení je zde prostorem nedobrovolného života, v němž fungují mechanismy proměňující lidskou bytost v jakousi vegetativní odrůdu živočišného druhu. Výpověď o něm je tak vypovědí o novodobém otroctví, které je založeno na maximálním zužitkování lidského života, včetně „konečného řešení“²⁰ v plynových komorách a krematoriích.²¹

V případě literatury poválečné byla primární motivací k tvorbě snaha podat zprávu o prožitých hrůzách a přiblížit tak válečné události širší veřejnosti, aby pochopila, co se na odvrácených válečných scénériích vlastně stalo. Charakteristickým rysem „koncentračnické“ literatury je snaha o maximální popisnost, o nahromadění co největšího množství reálií tak, aby samy o sobě byly šokující a předváděly zřůdnost fašismu.²²

Mnozí z autorů často nabývali dojmu, že by veškerý prožitý válečný běs mohl upadnout v zapomnění, čímž by ti, kteří vše mají na svědomí, dosáhli triumfu a památka obětí by byla zneuctěna. Proto tito autoři nahlíželi na psaní o holocaustu jako na povinnost, jakkoliv

¹⁸Vězeňská literatura popisuje aktuální zážitek věznění, každodenní vězeňská empirie života se v ní uplatňuje jako jedna ze složek osobité formy reportážního románu. JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-194.* s. 220.

¹⁹Koncentračnická literatura se snaží o maximální popisnost a nahromadění co největšího množství reálií tak, aby samy o sobě šokující – předváděly zřůdnost fašismu. JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-194.* s. 220.

²⁰Konečné řešení – hitlerovská doktrína postavená na koncepci nordické „nadřazené rasy“ ve válce s „podřadnými“ národy. NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z.* s. 214.

²¹JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948.* s. 220.

²²Tamtéž s. 220.

otřesným a nelehkým úkolem se mohla zdát. Netázali se po příčině všech nespravedlností — chtěli jen, aby čtenář věděl a pamatoval si.

2.2 Dokumentární tvorba šoa po válce

Téma šoa procházelo několika fázemi. Těsně po válce se objevovala hlavně dokumentární svědectví těch, kteří nacistické lágry přežili. Zásadou románu, jako je *Život s hvězdou* Jiřího Weila bylo, že představil nejenom brutalitu šoa, ale i jeho zdánlivě banální všednodennost. Autobiografická je kromě různých detailů hlavně situace člověka, který se stal bez vlastní viny bezvýznamným, ponížným, anonymním, jako by se stal pouze věcí. „*Vyšel jsem druhého dne na ulici, musel jsem přece chodit nakupovat. Viděl jsem, jak se na mne dívají lidé, zdálo se mi nejprve, že mám rozvázanou tkaničku nebo něco v nepořádku v oděvu, nějak jsem rušil řád, obyčejný a vžitý, byl jsem jakousi skvrnou, která nepatřila do obrazu ulice, a všichni to nějak cítili. A byl jsem sám uprostřed jiných lidí, úplně sám, protože přede mnou lidé ustupovali, zastavovali se, prohlíželi si mě, nepatřil jsem již k nim.*“²³ Ztráta vlastní identity je vyjádřena v rozhovoru hrdiny s jeho přítelem, když uvažují o blížícím se transportu: „*Nezbuďte mi nic jiného než být číslem, číslem zavěšeným na krku, upevněným na kufří, nalepeným na batohu.*“²⁴ Nacistická taktika založená na příslibu možnosti normálního života tak přiměla Židy k nástupu do transportů, neboť v nich mnoho pronásledovaných vidělo záchranu před životem znemožňovaným pravidly, což dosvědčuje poslední ukázka ze *Života s hvězdou*: „*Snad vymýšleli tento život pro nás jen proto, abychom se dali hnát na smrt tiše a pokojně, aby neměli obtíží, že nás budou volat do cirku, snad to dělali proto, abychom si jako oni zamilovali smrt po tomto životě plném protivenství.*“²⁵ *Život s hvězdou* zachycuje degradaci člověka, která má obecnější charakter a kterou nacistická zvěle činí jen viditelnější. Tato zvrácenost je tím výmluvnější, že je „obyčejná“ a racionalizovaná. Její absurdita je kromě jiného v tom, že ji většinou přijímají i samy oběti.

Degradace byla po perzekuci dalším stupněm utrpení, jehož Židé během války zakusili. Její prostředky se různily, přičemž tím nejmarkantnějším byla stigmatizace. Nejprve sloužila

²³WEIL, J. *Život s hvězdou*. s. 75 a 76.

²⁴Tamtéž s. 112.

²⁵Tamtéž s. 99.

pro odlišení židovského obyvatelstva od nežidovského pomocí Davidovy hvězdy,²⁶ poté nabyla formy visaček s identifikačními čísly pro účely transportu, které byly nahrazeny tetováním identifikačních čísel na zápěstí, a to v prostředí koncentračních táborů. Nejvyšší stupeň degradace nastal v okamžiku pobytu v koncentračních táborech, kde se z člověka stávala pouhá zpracovatelná surovina sloužící německé válečné mašinerii.

2.3 Tvorba po převratu v únoru 1948

Únorovým převratem roku 1948 komunistická strana úspěšně završila tříletou snahu o uchopení politické moci a nastolení své nadvlády nad celou československou společností. Rychle budovaný totalitní systém, který stále zjevněji přejímal organizační a ideové podněty ze sovětské praxe, zásadním způsobem ovlivnil též oblast literární. Komunistické pojetí socialismu, totožné se stalinským režimem, bylo prosazováno i v literatuře a zasáhlo všechny literární oblasti. Umělecká tvorba, která odmítala model socialistické společnosti a jeho umění, jakož i nezávislé tvůrčí myšlení, byla po celá padesátá léta totalitním režimem zatlačena do sféry neoficiální.²⁷

Stalinský režim v Československu, který byl nastolen po převratu v únoru 1948 a vyvrcholil na začátku padesátých let, se vyznačoval, stejně jako ostatní komunistické režimy té doby, skrytým a někdy i zjevným antisemitismem.²⁸ Jestliže po válce Sovětský svaz podporoval Izrael, po porážce izraelské levice ve volbách v lednu 1949 se kurz obrátil a židovský stát se stal nepřítelem.²⁹

Mnoho Židů, kteří přežili německé lágry, přehodnotilo životní názory a postoje. Velmi důležitou se stává potřeba již nikdy nepřipustit podmínky, které zrodily hitlerismus. Z těchto důvodů se pak mnozí přiklonili ke komunismu, viděli v něm protiváhu nacistické ideologii. Názorová přeměna zasáhla také některé židovské spisovatele. Například Weilova sbírka povídek *Mír* nebo román Františka R. Krause *David bude žít*, obsahují kromě židovského tématu také politické prvky související s nastolením komunistického režimu.

²⁶Davidova hvězda – MAGEN DAVID: „štit Davidův“ je hexagram ze dvou trojúhelníků spojených tak, aby vytvořily šesticípou „Davidovu hvězdu“ - všeobecně uznávaný emblém judaismu. NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z*. s. 104.

²⁷JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: II. díl 1948-1958*. s. 13.

²⁸Antisemitismus je protižidovský postoj, tradiční antijudaismus, který byl od 19. století nahrazen právě výrazem antisemitismus. HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a kulturní paměti*. s. 10, s. 190.

²⁹Tamtéž s. 18.

Převrat v únoru 1948 tak přinesl nejen odvrácení mnoha dřívějších přívrženců od komunismu, ale i opakovaný odchod některých židovských intelektuálů do exilu (Viktor Fischl, Egon Hostovský).

Nedílnou součástí poúnorové politiky se stala cenzura, která zasáhla i židovské autory. Nový režim postupně omezil a nakonec zcela vyloučil publikaci literatury o holocaustu, a tak například Weilův *Život s hvězdou* byl krátce po svém prvním vydání v roce 1949 zakázán.³⁰

Válečné události byly vnímány z hlediska třídního boje proletariátu a buržoazie, a šoa tak pochopitelně ztratilo svoji výjimečnost. Díla, která předpisu neodpovídala, těžko hledala cestu k vydání. Takový byl například osud autobiografické knihy Richarda Glazara, který byl vězněn v Treblince, a po povstání v srpnu 1943 se mu podařilo uprchnout. Jeho *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky* byla napsána po válce, ale česky mohla vyjít až roku 1994.³¹

Pro téma šoa v české literatuře a jeho proměny je typický případ Norberta Frýda (původně se jmenoval Fried). Od roku 1942 byl vězněn v Terezíně. Frýdova povídka *Meč archandělů* se neliší od dobového zpracování tématu koncentračních táborů. Na základě vlastních zkušeností zde Frýd líčí osvobození tábora Dachau. O dva roky později (1956) vychází Frýdův rozsáhlý román *Krabice živých*, kde je všednodennost tábora zobrazena mnohem reálněji a diferencovaněji. Fakt, že nejpronásledovanější skupinou v táboře byli Židé, zde není zcela zamlčen, ovšem ani zvýrazněn. Hned v úvodní scéně, která je tradičně pojata jako příjezd do tábora, zpívají němečtí vojáci na uvítanou posměšnou píseň: „*Der Jud zieht bin und her, ar zieht durchs Rote Meer, die Wellem schlagen zu die Welt hat Ruh.... A měli pravdu. Tak to přece bylo. Bible už dávno čekala na tuto německou korekturu: moře se zavřelo nad prchajícími židy, zahubilo je a neublížilo jejich egyptským pronásledovatelům. Jen tak to mohlo dopadnout, měl-li se svět konečně bezstarostně smát.*“³²

V kontextu hlavní postavy s autobiografickými rysy, dvaatřicetiletého Zdeňka Roubíka, je jeho židovství pouze okrajovou záležitostí, je hlavně charakterizován jako Čech a levicový intelektuál.³³

³⁰HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 11.

³¹Tamtéž s. 14.

³²FRÝD, N. *Krabice živých*, s. 12.

³³HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 12.

2.4 Téma šoa v české literatuře v letech šedesátých

Změna nastává až v roce 1956, kdy dochází k politickému uvolnění. Do literatury vstupuje tzv. druhá vlna poválečné literatury (přelom padesátých a šedesátých let). Začíná se pomalu rozkládat stalinský systém, zejména v letech šedesátých dochází k velkému uvolnění cenzury. Problematika vyhlazení Židů se v téže době oživuje také v západní Evropě a ve Spojených státech. Přispěl k tomu proces s Adolfem Eichmannem³⁴ v Jeruzalémě. Problematika holocaustu se dostala do amerických televizních debat.

Díla této vlny literatury upouští od drastičnosti a dokumentárního záznamu s cílem otřást svědomím lidstva a problém židovství chápou nikoli politicky a rasově, ale spíše jako etickou otázku lidského svědomí (např. díla Arnošta Lustiga) nebo jako snahu ukázat hodnotu člověka tváří v tvář smrtelnému nebezpečí (např. díla Josefa Bora). Oproti první vlně, ve které dominovala dějovost, ve druhé vlně je akcentováno psychologické prokreslení charakterů postav a zachycení vnitřní motivace jejich činů.³⁵

Za nejvýznamnějšího a nejplodnějšího autora druhé vlny je považován Arnošt Lustig. Prozaik, který knižně debutoval již na konci padesátých let, byl jedním z těch, kteří přežili Terezín a Osvětim a pro něž se šoa stalo celoživotním námětem. Jeho hrdiny bývají neheroické postavy, outsideri, děti nebo starci a především ženy. Jedná se tedy o obyčejné postavy lidí, kteří se ocitají ve víru neobyčejných událostí, přičemž v dílech samotných nejde o detailní popis děje ani o kronikářský záznam historických událostí, ale zejména o zachycení okolností formujících lidské charaktery ve vypjatých, mezních situacích. Přes všechnu hrubost, kterou musejí Lustigovy postavy snášet, mají většinou snahu uchovat si základní mravní hodnoty. Lustig přitom ne vždy ztotožňuje dobro s Židy jako oběťmi perzekuce a zlo s německými nacisty jako jejich vykonavateli (např. povídka *Růžová ulice*).³⁶

Jestliže Lustigovy první prózy jsou na pomezí autentičnosti a fiktivnosti, naopak spíše dokumentárnost dominuje v prózách Josefa Bora. Tento autor byl rovněž obětí rasové perzekuce a byl vězněn v Terezíně a Buchenwaldu. Mezi jeho nejznámější díla patří román *Opuštěná panenka*, který líčí nacistickou brutalitu i přátelství a solidaritu vězňů. Novela *Terezínské rekviem* líčí přípravu a provedení koncertu Verdiho skladby *Rekviem*

³⁴Adolf Eichmann byl hlavní organizátor „konečného řešení“, byl souzen na začátku 60. let v Jeruzalémě za hlavní podíl na smrti několika milionů Židů. HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 13, s. 190.

³⁵HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 13.

³⁶Tamtéž s. 14 a 15.

v terezínském ghettu v létě roku 1944, jehož dirigentem byl Rafael Schächter. Tímto koncertem chtěli nacisté před světem demonstrovat údajně slušné poměry v táboře. Po představení byli dirigent i všichni účinkující posláni transportem do Osvětimi, kde je čekala smrt. Josef Bor a František Kafka se vraceli k okupační minulosti a k životu v ghettu. V Kafkových *Krutých létech* dominuje lodžské ghetto a jeho hierarchie obyvatel, do které každý nově příchozí nemá šanci proniknout. Dílům těchto autorů je společná působivá autenticita původního prožitku.³⁷

Do tohoto období spadají dvě působivé knihy slovenských vězňů, kterým se podařilo uprchnout z Osvětimi a propašovat tak na svobodu zprávu o poměrech v táboře, tzv. Vrbovu a Wetzlerovu zprávu³⁸ z dubna roku 1944, která obsahovala 32 stran. Ačkoliv uveřejnění této zprávy bylo pozdrženo, působila zřejmě na zastavení deportací Židů z Maďarska. Zpráva je otištěna v knize Rudolfa Vrby *Utekl jsem z Osvětimi*. Jozef Lánik (původním jménem Alfred Wetzler) bezprostředně po válce napsal publikaci *Oswiecim, hrobka štyroch miliónov ľudí* (1945) a poté vyšlo jeho beletrizované svědectví o pobytu v Osvětimi *Čo Dante nevidel* (1946). Lánikův přítel Rudolf Vrba (původním jménem Walter Rosenberg) nejdříve publikoval v zahraničí, protože se po válce stal profesorem neurologie na University of British Columbia. Česky vyšla tato kniha s bohatou dokumentací v roce 1998 pod názvem *Utekl jsem z Osvětimi*.³⁹

Téma šoa se na přelomu 50. a 60. let objevuje u dalších autorů, kteří neměli osobní zkušenost s vyhlazovacími tábory. Perzekuci Židů tematizují texty Ludvíka Aškenazyho, prozaika a dramatika, který za války bojoval v československých jednotkách na východní frontě. Působivé jsou Aškenazyho komentáře k dokumentárním fotografiím z války i života po ní s názvem *Černá bedýnka*.⁴⁰

2.5 Rok 1968 a následná literární reflexe šoa

Znovuupevnění totalitní moci po sovětské okupaci a masové emigraci se obvykle označuje pojmem normalizace, ačkoliv původní význam slova byl odlišný. Cílem moci v této době bylo vymazat vzpomínky na demokratizaci a snaha ochromit všechny nekontrolované

³⁷HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 27.

³⁸Zpráva Vrby a Wetzlera o německých vyhlazovacích táborech Osvětim a Brzezinka – nadiktována dne 25. a 26. dubna 1944 v Žilině od obou uprchlíků nezávisle na sobě. VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. s. 422.

³⁹HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 30.

⁴⁰Tamtéž s. 31.

občanské aktivity, včetně literární tvorby. Oficiální literární život tak byl opět určován aparátem spisovatelského svazu.⁴¹

Opět nastal odchod spisovatelů do zahraničí, protože se obávali pronásledování ze strany komunistického režimu. Mezi nimi bylo i mnoho těch, kteří ve svých dílech reflektovali holocaust (Arnošt Lustig, Ladislav Grosman, Ludvík Aškenazy). Literatura s tématem holocaustu u nás přestala být vydávána, výjimkou byly romány Zena Dostála, publikované v osmdesátých letech (*Býk, Beran a Váhy, Lev a Štír*). Svou literární činnost zahájila i Hana Bořkovcová, prozaička přeživší Terezín a Osvětim, která časopisecky začala publikovat v 60. letech 20. století.⁴²

V období normalizace, které značilo návrat společnosti k tzv. normálnímu fungování, se literární tvorba rozštěpila na ty autory, kteří s normalizačním režimem v různé míře spolupracovali a na odpůrce tohoto režimu. Ladislav Fuks v té době píše *Návrat z žitného pole* (1974), příběh o roce 1948.⁴³

Jedním z autorů písničích v období počátku normalizace byl J. R. Pick. V Terezíně strávil dva roky, jeho otec zahynul v Osvětimi, matka a sestra odešly do exilu. Pick psal satiry, v 60. letech byl uměleckým vedoucím a hlavním autorem divadla Paravan, jedné z populárních malých scén. V 70. letech nesměl publikovat. V roce 1969 vydal prózu *Spolek pro ochranu zvířat* s podtitulem „humoristická – pokud je možné – novela z ghetta“. Odehrává se v terezínském špitále a je vyprávěn z pohledu třináctiletého chlapce Toniho. Autor pracuje s dětskou naivitou a s jazykovou komikou (židovský slang, terezínský slang). Komické prvky pokračují i v následné Pickově tvorbě *Sen o vzdálených jezerech* a *Smolař ve žluté čepici*. Tentokrát se odehrávají v terezínském ghettu, kde komika často vzniká z odlišného chování starší generace, která se marně snaží uchovat si důstojnost a zvyky z předchozího života, a mladých, kteří i zde žijí láskou a sexem. V závěru divadelních her velká část hrdinů dostává povolání do transportu.

Arnošt Lustig, jehož tvorba pokračovala ve virtuózně a efektně zvládaných psychologických příbězích o apokalypse holocaustu, opustil Československo po vpádu vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a do roku 1970 žil ve Spojených státech. Začal psát v anglickém jazyce a jeho soubor *Neslušné sny* představil tři dramatické příběhy situované do posledních let války, obsahem byla myšlenka zbytečné smrti spjatá s problematikou

⁴¹HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 44.

⁴²Tamtéž s. 13.

⁴³Tamtéž s. 32.

židovské otázky. Lustig ukázal čtenářům kontrast mezi hysterií velkého vraždění a individuálním lidským snem, touhou po lásce, ale i po pomstě. Často přepracovával své starší prózy, obvykle pak vznikaly nové, mnohem rozsáhlejší verze s novými názvy. Jedním z důvodů mohla být autorova snaha přiblížit se americkému publiku. Většina kritiků se však shoduje v tom, že původní, lakoničtější verze jeho próz působí silněji. V česky publikované próze

Z deníku sedmnáctileté Perly Sch. působivě zachytil příběh židovské dívky, která se upnula na možnost své existence. Jako prostitutka formou deníkových záznamů narušila tradičně vnímané hodnoty, kritéria morálky a mravnosti. Protipólem byl uzavřený svět koncentračního tábora s vlastními pravidly i morálkou (paralela k uzavřené společnosti normalizujícího se Československa).⁴⁴

Jestliže se pro Arnošta Lustiga se stala autobiografická zkušenost šoa celoživotním tématem, neplatí to pro jiného známého prozaika jeho generace Ivana Klímu, přestože i on strávil dlouhou dobu (tři a půl roku) v ghettu v Terezíně. Klíma se stal nejprve nadšeným, poté reformním komunistou, posléze disidentem.⁴⁵ Ve svém díle se často vyrovnával s mechanismy moci i s ideou komunismu, ale poměrně zřídka se vrací k šoa. Učinil tak až v epizodách románu *Soudce z milosti* (1986). Hlavní hrdina soudce Adam Kindl zde vzpomíná na dětství v terezínském ghettu. Rovněž povídka „Miriam“ v souboru *Moje první lásky* (poprvé vydané v samizdatu⁴⁶ 1981) těží z tohoto prostředí.⁴⁷

Přítel a literární žák Arnošta Lustiga Ota Pavel pocházel ze „smíšeného manželství“, jeho otec a dva starší bratři byli deportováni do koncentračního tábora. Všem se však podařilo přežít. V souboru povídek *Smrt krásných srnců* (1971), které jsou založeny na autorových osobních zkušenostech, Pavel líčí kromě jiného perzekuci své rodiny. Jeho tatínek, který byl v díle představován jako milovník života, rybaření a krásných žen, se v okamžiku předvolání synů do transportu stává odpovědným otcem rodiny. Navzdory zákazu se rozhodne opustit místo bydliště, aby přivezl synům před nástupem vydatné jídlo. „*Začínalo léto a bylo krásně, květy z třešní už opadaly a padaly květy z hrušek a jabloní a začaly se tvořit plody v tom třetím roce války. Na Bustěhrad přijel odpoledne a srnec byl spravedlivě rozdělen. Jednu kýtu jsme dali pekaři Bláhovi, byl k nám za války moc hodný, jednu do statku k Burgrovým, ti k nám byli ještě hodnější, a ostatní máma naložila do takové krásné kamenné štoudve*

⁴⁴HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 29, s. 43.

⁴⁵Disident znamená oponent, odpůrce, odpadlík, rozkolník. Kol. aut. *Slovník cizích slov*. s. 53.

⁴⁶Samizdat je ineditní literatura, vydávání zakázané literatury nebo literatury zakázaných autorů. Tamtéž s. 209.

⁴⁷HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 33, s. 38.

a dělala mým bráškům Hugovi a Jirkovi omáčky a bifteky, což byla její veliká specialita. Kluci se cpali na příští léta, aby vydrželi Terezín a Osvětim, Mauthausen a pochody smrti v třicetistupňových mrazech a nošení kamenů do mauthausenských schodů v třicetistupňových vedrech a všechny ty krásné věcičky, které pro ně připravili Němci. Hugo se vrátil celkem dobrý, Jirka se vrátil z Mauthausenu a měl čtyřicet kilo a půl roku umíral od hladu a utrpení, než začal znovu žít. Nikdy mi o tom nic nevyprávěl, jenom jednou, když jsme mluvili o tom srnci řekl: „Možná, že ten srnec mi zachránil zrovna život. Možná, že ty poslední kusy pořádného masa mi vystačily akorát do konce.“⁴⁸ Na významu nabyl také Pavlův *Běh Prahou* (1985), v němž je ztvárněn vývoj od roku 1946 až po vystřízlivění z komunistických ideálů a návrat k židovské identitě. Tato povídka kolovala jen v opisech a poprvé vyšla knižně až v roce 1991 ve třetím rozšířeném výboru Zlatí úhoři.⁴⁹

2.6 Literární tvorba po listopadu 1989

Konec socialistického režimu a jeho ideologie a nepochybně i liberálnější způsob života po roce 1989, vedly k objevení vlastní identity, návratu ke kořenům a úctě k tradicím. Díky změně společensko-politické situace se začalo otevřeně mluvit o holocaustu. Konečně vycházely

ve větším rozsahu memoáry Židů, kteří přežili šoa a rozhodli se podělit s ostatními o své vzpomínky. K oficiální literatuře se přidal samizdat (např. prózy Ivana Klímy), dosud nevydaná próza (např. Jana René Friesová: *Pevnost mého mládí*) nebo texty emigrantů (např. Josef Škvorecký, Viktor Fischl a Arnošt Lustig). Znovu byly vydávány texty stažené cenzurou a také knihy nově píšících autorů. Možnost k rozvoji, odborné prezentaci a svobodné publikační činnosti také dostali historici, filosofové a literární vědci zabývající se holocaustem (Leo Pavlát, Miloš Pojar). Novou vlnu představovala díla emigrantů konfrontující zážitky válečné s pozdější problematikou emigrace, která vnesla do textů rovinu filosofickou (např. *Dvorní šašci* Viktora Fischla).⁵⁰

Hana Bořkocová prožila šoa na vlastní kůži. V roce 1943 byla s celou rodinou poslána do Terezína a později do Osvětimi. Ke svým zážitkům se po prvotně *Světýlka* (1971) vrátila až v pozdějším věku. V roce 1950 vydala prózu pro mládež *Zakázané holky*.

⁴⁸PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. s. 70.

⁴⁹HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 47.

⁵⁰Tamtéž s. 55.

Téma pronásledování Židů líčí z hlediska dospívající dívky, studentky gymnázia Janky. Přes zákaz styku navštěvuje židovskou přítelkyni, spřátelí se s celou rodinou a pomáhá jim. Autorka záměrně pracuje s naivním pohledem nezasvěcené pozorovatelky, která se až postupně orientuje v situaci.⁵¹ „*Podívala se výš a uviděla obyčejného brýlatého pána středního věku, jenže se asi musel zbláznit, protože si ozdobil sako křiklavou žlutou hvězdou s podivně vypadajícími písmeny. Pak si uvědomila, že se dají přečíst. Jude. Tedy Žid, a současně jí došlo, že to nebyl ten pán, komu přeskočilo (...) Pán přidal do kroku, jako by se mu nelíbila pozornost, kterou vzbudil, a Janka se na něj ještě rychle stačila usmát, než přešel. Ohromně ji potěšilo, že to stihla, protože na ni mrkl...*“⁵² Tvorba Bořkovcové se řadí k typu děl o šoa, která využívají perspektivu prostáčka nebo dítěte. Naivní vypravěč nechápe příčiny dění a jeho podání je tím působivější. Za vrcholné dílo Bořkovcové je považována její poslední kniha *Soukromý rozhovor* (2004). Znovu využívá pohled malého děvčete, zde se zřetelně autobiografickými rysy. Děj se odehrává v prostředí pražské židovské rodiny. Líčí život před válkou, nacistickou okupací a stupňující se perzekucí Židů. Rodina se dostává do Terezína a poté do Osvětimi, kde zahyne Hanin otec a mladší bratr. Z lakonických poznámek se dozvídáme také o pozdějších osudech dospělé Hany, matky a babičky. Do popředí se dostává vztah matky a dcery. Matka dceru za války několikrát zachránila, ale dcera se jí později odcizí odklonem od židovské víry. Jako v jiných dílech je zde kladena otázka, zda Bůh mohl připustit takové utrpení.⁵³ „*Uslyšíš o něm, a poprvé ve chvíli, kdy tebe a nikoho z vás ani nenapadne si na něj vzpomenout. Nikdo nevysloví jeho jméno, jak by mohl, jenže ta úzkostná otázka i zbožná odpověď se ztrácejí v propasti, odkud se vracejí dlouhou ozvěnou. Když nás tady teď všechny postřílejí, bude ještě nějaké potom? To nevím. Ale jestli je Boží vůle, abychom teď umřeli, já ji rád splním. Ke komu se ten odevzdaný hlas obracel? Očekával, že Ten, který mluvil se Abrahámem a Mojžíšem, odpoví jen věčným mlčením?*“⁵⁴ Autorka zvolila netradiční postup, když v dialogu konfrontovala perspektivu staré ženy a malé Hany, jejího mladšího já. V knize se střídají pasáže vypravěčky naivní a aktuálně prožívající, která neví, co ji čeká, a vypravěčky, která může události komentovat z časového odstupu několika desetiletí.

Tvorba Viktora Fischla, který jako jediný z exilantů neemigroval, ale vycestoval oficiálně a pracoval v diplomatických službách v Izraeli, vzniká až v jeho pozdějším věku, poté, co byl

⁵¹HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 50.

⁵²BOŘKOVCOVÁ, H. *Zakázané holky*. s. 171.

⁵³HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 51.

⁵⁴BOŘKOVCOVÁ, H. *Soukromý rozhovor*. s. 68.

penzionován. Šoa se objevuje v pozadí několika Fischlových knih, ale přímým námětem se stává především v románu *Dvorní šašci* (1982). Hlavními hrdiny jsou čtyři židovští vězni v likvidačním koncentračním táboře, které nacistický velitel šetřil jako zábavu pro obveselení při nočních pitkách. Vyličené události jsou podnětem k obecným úvahám o běhu světa. Hrdinové přestali věřit ve spravedlnost a lásku k Bohu. Vědí, že hrůzy šoa jsou rozumem i vírou nevysvětlitelné. Své hlavní poslání nakonec vidí v tom, že musí vydat svědectví a zabránit zapomnění. V románu *Ulice zvaná Mamila*, která volně navazuje na *Dvorní šašky*, se znovu vrací téma šoa. V tom samém roce jako *Ulice zvaná Mamila* vyšla společně napsaná próza Pavla a Viktora Fischlových *Hodinář z uličky zvěrokruhu* (1992). Viktorův mladší bratr Pavel Fischl, prošel Terezínem, působil jako herec a dramaturg, vystudoval psychoterapii a psal pod jménem Gabriel Dagan.⁵⁵

Po listopadu 1989 vzniká tvorba mladých autorů, kteří šoa nezažili na vlastní kůži a nepatří ani k tzv. druhé generaci, ale téma židovského problému během druhé světové války je oslovilo a přináší tak nový prvek do tohoto žánru literatury – linii současnosti.

K těmto autorům lze přiřadit Radku Denemarkovou. Její román *Peníze od Hitlera*, který byl vydán v roce 2006, získal cenu Magnesia Litera (2007) za nejlepší prózu.⁵⁶ Tomáš Kolský vydal dílo *Ruthie a barevnost světa* (2003), jehož děj zasadil do prostředí současné Izraele. Kniha měla silně autobiografické vyznění.⁵⁷ Za zmínku stojí i próza Magdaleny Platzové *Aaronův skok* (2006). V knize se zabývá životem tří žen, popisuje osud Židovky, která prošla koncentračním táborem.⁵⁸ Poslední jméno, o kterém bych se chtěla zmínit, je Hana Andronikova s knihou *Zvuk slunečních hodin*. Tato kniha získala v roce 2001 Literární cenu Knižního klubu a v roce 2002 byla oceněna Literou pro objev roku (Magnesia Litera 2002). Jednalo se o kompozičně propracovanou rodinnou ságu, která byla soustředěna kolem postavy vypravěče Daniela Keplera, narozeného ve 30. letech 20. století, a kolem osudů jeho rodičů. Matka Ráchel kvůli svému židovskému původu nastoupila do transportu. Otec byl Čech německého původu a syn (náš hlavní hrdina) byl prohlášen falešným úmrtním listem za mrtvého a musel se poslední rok války skrývat.⁵⁹

⁵⁵HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 55, s. 56.

⁵⁶DENEMARKOVÁ, R. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Radka_Denemarkova.

⁵⁷KOLSKÝ, T. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Tomas_Kolsky.

⁵⁸PLATZOVÁ, M. Dostupné z <http://czechlit.cz/autori/platzova-magdalena>.

⁵⁹ANDRONIKOVÁ, H. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Hana_Andronikova.

3 Memoáry a deníky s židovskou tematikou

Kvantitativně nejbohatším obdobím, kdy docházelo k vydávání memoárové literatury, bylo dvacáté století, kde jednoznačně převládalo téma vzpomínek na druhou světovou válku.

Po roce 1989 autoři psali hlavně faktografickou literaturu⁶⁰, převažovaly zejména deníky a memoáry, až v druhé polovině 90. let nastal od tohoto trendu odklon. Na přelomu tisíciletí se objevila literatura fikční⁶¹ obohacená o autobiografické prvky.⁶²

3.1 Základní rozdělení memoárové literatury

K základním žánrům patří: deníky, paměti, vzpomínky a autobiografie. Je to třídění objektivní a obecně platné v kterémkoli literárním období.

„Deník – prozaický útvar autobiografického rázu, v němž jeho pisatel denně nebo chronologicky zaznamenává události svého života, myšlenky a postřehy osobního i společenského charakteru. Fakta, o kterých autor píše, jsou podávána bezprostředně a subjektivně.“⁶³ „Deník byl od svého počátku pojímán jako dílo pro veřejnost a byl považován za přechod k memoárovému žánru, který se od něj liší větším odstupem od líčeného (vzpomínáním na vzpomínku), propracovanější kresbou a uvolněným vztahem k časové posloupnosti.“⁶⁴

Deníky osob vězněných v koncentračních táborech, jejich zápisky o životě za ostatným drátem, popis tužeb a kladení otázek nemyslitelných v normálním mírovém životě se porovnávají se situací, za níž vznikaly. *„Po druhé světové válce v české literatuře rozlišujeme několik druhů deníků: určený veřejnosti (záměrně stylizovaný), soukromý (neurčený ke zveřejnění), „deník vrba“ (zastupuje funkci zpovědníka), pracovní zápisník*

⁶⁰Faktografická literatura je žánrová oblast situovaná na rozhraní beletrie a věcné literatury. Specifickým estetickým zážitkem, který přináší, je dobrodružství poznání, myšlení, účasti. Od beletrie se odlišuje tím, že nekonstruuje fikční svět. PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*, str. 200.

⁶¹Pojem literární fikce (fikční/ fiktivní/ fikcionální) označuje umělé světy znázorněné literárními texty i tyto texty samotné. Fikční/ fikcionální text je konstrukční, jeho účelem je jazykový projekt světa, který jinak neexistuje. PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*. s. 40 a 41.

⁶²VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. s. 12.

⁶³PAVERA, L. A VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. s. 75.

⁶⁴MACHALA, L. *Literární bludiště*. s. 34.

(spisovatelský), zbeletrizovaný deník (lyrický) a básnický deník (citový život pisatele).⁶⁵

Mezi autenticitní žánry řadíme korespondenci. Jedná se o korespondenci významných autorů zpřístupněnou čtenářům od významnějších pisatelů a týká se zpravidla problémů důležitých pro dějinné období. Plní do jisté míry funkci memoárů tím, že podává obraz doby i pisatele bezprostředně a autenticky. Zachycuje pisatelův soukromý život. Obvykle ukazuje autora otevřeněji než v tvorbě předem určené veřejnosti. „Pisatel píše o událostech ihned nebo krátce poté, kdy se staly, nemá tedy od nich odstup a zachycuje své okamžité názory.“⁶⁶ Korespondence vězňů z koncentračních táborů a nacistických věznic patří k nejrozsáhlejším dílům poválečné tvorby. Autoři často nevěděli, jestli své zápisky dokončí, nemohli je odesílat a protože chtěli zachytit co nejvíce událostí, koncipovali je jako deníky.

„Memoáry, též paměti (z fr. *mémoire* – paměť, památka) – epický žánr, který tvoří přechod mezi uměleckou a věcnou literaturou. Autor v nich zaznamenává vzpomínky na prožité události, na okruh lidí, s nimiž se stýkal, na své vrstevníky, přátele a známé, na dobové zvláštnosti apod. Převažuje v nich časová následnost zaznamenávaných událostí. Ve středu spisovatelovy pozornosti nemá být sám autor, ale lidé, kteří autora obklopovali, a události, jichž byl svědkem nebo spolutvůrcem. Tak se obsahem paměti vedle událostí vlastního života stávají problémy dobové a generační.“⁶⁷

Je to literární dílo blízké autobiografii⁶⁸, se kterou se někdy ztotožňuje. Autobiografie bývá však komplexnější. Na rozdíl od deníku, který má čistě soukromý ráz, jsou monografické paměti⁶⁹ a vzpomínky koncipovány jako dílo pro širokou čtenářskou obec a jsou určeny k vydání. Události tu nejsou zachycovány bezprostředně, ale s časovým odstupem, a tedy v čase minulém: jsou vyprávěny, komentovány a hodnoceny. Oproti deníkům a korespondenci vypovídají paměti a vzpomínky o událostech minulých s odstupem času.

V poválečné memoáristice vznikaly i vzpomínkové sborníky⁷⁰, v nichž byly shromážděny příspěvky jednoho nebo více autorů.

⁶⁵VÁLEK, V. *K specifičnosti memoárové literatury*. s. 112.

⁶⁶Tamtéž s. 108.

⁶⁷PAVERA, L. A VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. s. 262.

⁶⁸Autobiografie je životopisné vyprávění, jehož autor je zároveň hrdinou díla. PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*. s. 200.

⁶⁹Paměti monografické se snaží vylíčit na podkladě autorových vzpomínek a dokumentárního materiálu souvisle a nejčastěji v chronologickém sledu život autora. VÁLEK, V. *K specifičnosti memoárové literatury*. s. 113.

⁷⁰Vzpomínkové sborníky soustřeďují k jednomu tématu vzpomínky různých pisatelů. VÁLEK, V. *K specifičnosti memoárové literatury*. s. 122.

3. 2 Charakteristika memoárových žánrů

U všech memoárových žánrů se jedná o součást literatury dokumentární a charakteristické je pro ni shrnutí autorových vzpomínek na minulost, na to, co skutečně prožil, čeho se účastnil nebo co viděl a u čeho byl přítomen jako svědek. Nejpodstatnější je zachycení autentické skutečnosti a to, že události popsané ve vzpomínkách musejí být založeny na pravdě.⁷¹

Lze pozorovat dva typy postojů ke skutečnostem zachycovaným v memoárech. „*Jedni pamětníci popisují události vědomě subjektivně, druzí se snaží zobrazit uplynulé děje z relativně objektivnějšího stanoviska, ovšem i zde proniká do výkladu faktů subjektivní interpretace, daná přímou bezprostřední účastí a zainteresovaností autora-hrdiny memoárů na zobrazovaných dějích. Jde tedy jednak o svědectví o sobě, jednak o svědectví o době.*“⁷² Autor knihy *K specifčnosti memoárové literatury* Vlastimil Válek stanovil nejzákladnější charakteristické znaky memoárového žánru v české literatuře 20. století. „*Publikace o teorii literatury, zahrnující memoáry v nejobecnějších dimenzích, publikace rozebírající žánry příbuzné memoárové literatury nebo hraničící s memoárovou literaturou, články a pojednání s teoretickými soudy o memoárové literatuře, knihy, studie, články, pojednání a stati zabývající se bezprostředně memoáry jako celkem a bibliografické soupisy.*“⁷³

„*Český literární vědec Ivo Pospíšil řeší rozpětí memoárové klasifikace. Uvádí, co je možné, za memoáry považovat a jaká je šíře jejich žánru. Vychází z dělení paměti na monografické, beletrizované, mozaikovitě, albumové a konfesní i z dělení na autobiografie, vzpomínky a deníky.*“⁷⁴

Úlohou memoárové literatury bylo zaujmout čtenáře zachyceným svědectvím, dokumenty a fakty vážícími se k průběhu uplynulých let, spojených nejen s utrpením a nesvobodou, ale i s bojem a hrdinstvím. „*Jedni, rozjitřeni právě uplynulými událostmi, chtěli vyslovit co nejrychleji své osobní zážitky z válečných let (at' už je strávili v odboji, na frontě či v koncentračním táboře), druzí chtěli poznat to, co dosud nevěděli, a dopátrat se pravdy.*“⁷⁵

⁷¹VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. s. 10.

⁷²Tamtéž s. 11.

⁷³Tamtéž s. 12.

⁷⁴ŠUŠA, I. Slovensko-židovská (ko)existencia v čase holokaustu optikou memoárovej literatúry po roku 1989. In *Dialog slowiańsko-żydowski I*. s. 183.

⁷⁵VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. s. 136.

3. 3 Memoárová literatura po druhé světové válce

Na vznik memoárů po druhé světové válce působila řada faktorů, současníci poměřovali své konání a ověřovali si správnost svého počínání. Společenský (dobový-ideový) faktor, který souvisel se články v časopisech a novinách, subjektivní faktor, kde se ukázala vlastní interpretace faktů a faktory vycházející z literatury samé.⁷⁶

„Také po stránce tematické je obraz vykreslený v poválečných memoárech relativně nepřiliš komplikovaný: je to dáno tím, že dominantní dějinné události, k nimž se paměti váží, prožívali všichni pamětníci, že dýchali jednu atmosféru, že tedy evokovaná minulost ztělesňující náš společenský vývoj byla pro všechny společná, různé bylo ovšem politické i společenské zařazení jednotlivce do této minulosti a jedinečná byla životní pouť pisatelova: i když mohla být a skutečně byla naše minulost pamětníky interpretována různě a zpracována z rozdílných hledisek a na podkladě individuálního výběru faktů, a to podle postoje, který k němu zaujímal, přece jen společné prožití událostí a historická podmíněnost vývoje společnosti poznamenávají všechny paměti opublikované po válce.“⁷⁷

V letech 1945-1946 se v memoárové literatuře nejčastěji vyskytovala pamětnická svědectví o válce, koncentračních táborech, frontových a ilegálních bojích. Zapůsobil zde nejvíce faktor společenský a ideový.

V letech 1958-1963 docházelo k upřednostnění paměti levé umělecké avantgardy i politické avantgardy spjaté s činností KSČ a s vývojem dělnického hnutí. Působil opět faktor společenský a ideový obohacený o faktor výchovný a agitační.

Od poloviny sedmdesátých let je patrný výrazný podíl hereckých memoárů. Na frekvenci české memoárové literatury určitého typu měly vliv i překlady memoárových děl z jiných jazyků. Cizí díla zvyšovala zájem čtenářů o domácí memoáry, které byly následně porovnávány se zahraničními. *„Poválečná česká memoárová literatura a její frekvence je tedy jednak součástí celkového obecného proudu poválečné vzpomínkové literatury, spjaté s mezinárodní situací po porážce fašismu, jednak má své vlastní specifické rysy vyplývající z konkrétních historicko-společenských podmínek a z domácích tradic. K těmto domácím tradicím patří i memoárová literatury počátku století a vzpomínková literatura meziválečná, která tematicky i žánrově koresponduje s poválečnou memoáristikou: je ovšem samozřejmé, že obě období jsou podmíněna společenskopolitickou situací našich zemí, která vtiskuje*

⁷⁶VÁLEK, V. *K specifičnosti memoárové literatury*. s. 140.

⁷⁷Tamtéž s. 143.

*pamětníkům i jejich pracím pečet' doby.*⁷⁸

Po roce 1989 nastal rozmach memoárové tvorby, autoři se snažili zaznamenat své vzpomínky na prožitou minulost a podat světu svědectví, které bylo díky nově nastoleného demokratickému režimu možné nahlas vyslovit. V české literatuře devadesátých let dvacátého století dominovala memoárová tvorba, která se stala velmi oblíbenou mezi čtenáři. „*Dobovou (takřka) posedlost dotýčnými autenticitními žánry dokládá také rozhodnutí redakce Literárních novin iniciovat jakýsi kolektivní deníkový seriál, složený ze záznamů více než dvou desítek domácích spisovatelů a jednoho zahraničního autora. Jejich texty vycházely na stránkách jmenovaného týdeníku v průběhu let 1993 až 1995 pod titulkem Z deníku spisovatele a snad největším přínosem tohoto počínu byla názorná prezentace, k jak rozdílným výsledkům může různé umělce přivést stejný podnět.*“⁷⁹ Objevovaly se také deníkové zápisky nejružnějších herců, zpěváků či sportovců, které mohly vycházet dávno před listopadem 1989. Od druhé poloviny devadesátých let k těmto vzpomínkám řadíme i tvorbu blízkých přátel veřejně známých osob, v těchto dílech je znát neomalená snaha vydělat peníze na slávě (cizí i vlastní) a hlavně lidská zvědavost a touha po senzaci.

Upozaděna byla literatura fabulovaná⁸⁰, návrat zaznamenala teprve po roce 2000, autoři se jí po Sametové revoluci (1989) vyhýbali, protože byla přítomna v české literatuře po celou druhou polovinu minulého století.⁸¹

3.4 Memoárová tvorba po roce 1989

Se změnou společensko-politické situace se začalo otevřeně hovořit, psát a diskutovat o fenoménu holocaustu. Židé se chtěli podělit o své bolestivé vzpomínky na minulost hlavně se současnou generací.

Memoáry týkající se židovství, které byly vydané bezprostředně po válce a zároveň i memoáry po roce 1989 bez ideologických zásahů, jsou výpovědi o životě v koncentračním táboře a výpovědi o období se zaměřením na vztah židovského a nežidovského obyvatelstva,

⁷⁸VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. s. 149.

⁷⁹MACHALA, L. *Literární bludiště*. s. 33.

⁸⁰Fabule (z lat. fabula = vyprávění, bajka) – označení pro vyabstrahovaný sled událostí určitého příběhu, příp. příhoda sama. PAVERA, L., VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. s. 111.

⁸¹MACHALA, L. *Literární bludiště*. s. 34.

který přerušila záměrná protižidovská politika.

Informace o událostech šoa nepochybně nejlépe zpracovávají ti, kterých se dotkla rasová politika nejvíc – přímí účastníci holocaustu – ti, kteří přežili a dokázali podat konkrétní svědectví. Memoárové tvorbě se věnovali i autoři (publicisté), kteří zpracovali zážitky a vzpomínky pamětníků.

Richard Glazar sepsal svůj útěk z koncentračního tábora Treblinka bezprostředně po válce roku 1945, u nás byla z politických důvodů vydána až roku 1994. Věčná touha po svobodě, svědectví z pekla vyhlazovacího tábora a lidská krutost byly dokumentárně zachyceny v jeho paměti pod názvem *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*.⁸² V letech 1942-1944 vznikl deník Egona Redlicha *Zítřejede, synu, pojedeme transportem*. Autor detailně popisuje své zážitky během věznění v Terezíně, tyto zápisky byly nalezeny až o čtvrt století později a kniha byla připravena k vydání poprvé roku 1995.⁸³ O rok později se rozhodla uveřejnit své autobiografické paměti i Zdenka Fantlová. Své bolestivé vzpomínky shrnula do knihy *Klid je síla, řek' tatínek*. Nazvala ji podle slov svého otce, které vyšly z jeho úst těsně před tím, než ho odvedlo gestapo. Líčí své rané dětství, strávené ve spokojené židovské rodině, náhodu jenž ji přivedla ke studiu anglického jazyka a na to, jak jí právě tato náhoda zachránila život při osvobozování koncentračního tábora americkými vojáky. V Anglii vyšla kniha pod názvem *Tin Ring* (2010).⁸⁴ „*Deník Otty Wolfa je dílem patnáctiletého chlapce, který spolu se svou židovskou rodinou odmítl nastoupit do transportu a ukryval se v lesích poblíž Olomouce v letech 1942-1945.*“⁸⁵ Popisuje solidaritu lidí, kteří riskovali a pomáhali jeho rodině. Způsob, jakým je deník psán, postrádá veškerý sentiment, jedná se jen o věcný výklad tehdejších událostí. Tři týdny před koncem války se Otto dostal do německého zajetí, přes veškeré utrpení, které od Němců zakusil, neprozradil jméno své rodiny ani nikoho z přátel. Byl popraven v lese s ostatními zatčenými partyzány. Po válce se otec Otty Wolfa pokoušel o vydání synových zápisků, ale politická situace to neumožnila. Deník Otty Wolfa

⁸²GLAZAR, R. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. 1. vydání. Praha: Torst, 1995. 333 s. ISBN 80-85639-31-9.

⁸³REDLICH, E. *Zítřejede, synu, pojedeme transportem: Deník z Terezína 1. 1. 1942-22. 10. 1944*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1995. 263 s. ISBN 80-85765-40-3.

⁸⁴FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*, 1. vydání. Praha: Primus, 1997. 279 s. ISBN 80-85625-71-7.

⁸⁵KAVANOVÁ, L. Příběh Otty Wolfa. In *Respekt* č. 19, roč. XXIII., 2012. s. 40-42. ISBN 0862-6545.

vyšel až roku 1997 po pádu komunistického režimu.⁸⁶ Téhož roku zásluhou překladatelky Dagmar Steinové vychází v českém překladu poprvé dílo Laurel Hollidayové *Holocaust a válka očima dětí (utajené deníky)*. Deníky a zápisky dětí líčí utrpení, které musely na vlastní kůži zažít a přesahuje lidskou představivost. Zápisy dokládají otřesné zážitky z masového vyvražďování a válečného utrpení.⁸⁷ *Utekl jsem z Osvětimi* je kniha autobiografických vzpomínek Rudolfa Vrby, kterému se podařilo spolu se svým kamarádem uprchnout z vyhlazovacího tábora Osvětim. Přinesli celému světu zprávu o fungování německých koncentračních táborů a zacházení s vězni. Prvního vydání v českém jazyce se spisovatel dočkal až v roce 1998.⁸⁸ Eva Erbenová své vzpomínání na těžké životní situace spojené s druhou světovou válkou pojala netradičně. Zvolila formu „dokumentu pro děti“ na rozhraní vzpomínek a vyprávění o první republice, druhé světové válce a holocaustu. Dílo *Sen* (2001) popisuje autorčino dětství, život její rodiny na konci 30. let, dobu holocaustu, Terezín i Osvětim očima malého dítěte.⁸⁹ V letech 1997 až 1999 vznikla jako diplomová práce o židovském pedagogovi a sionistovi Fredu Hirschovi první česká monografie Lucie Ondřichové. *Příběh Fredyho Hirsche* (2001), vychovatele a ochránce dětí v koncentračních táborech Terezín a Osvětim, byl sepsán s pomocí archivních dokladů i s pomocí osobního svědectví a vzpomínek jeho současníků.⁹⁰ Tragický zvrát spojený s nástupem utlačování Židů zachytil ve svém deníku autor Jiří Münzer v *Dospívání nad propastí: deník Jiřího Münzera* (2002). Radostné deníkové zápisky z kina, ze školy i zážitky s rodiči a přáteli tehdy třináctiletého chlapce, střídá krutá realita nastupujícího fašismu.⁹¹ Dílo, které řeší otázku odškodnění židovských obětí holocaustu - *Není spravedlnosti na zemi* (2002), napsal Oldřich Stránský, který jako jediný z rodiny přežil nelidské zacházení v koncentračním táboře. Knihu pomáhal uspořádat Theodor Marjanovič a je doplněna o fotografickou přílohu z archivu

⁸⁶WOLF, O. *Deník Otty Wolfa: 1942-1945*. 1. vydání. Praha: Sefer, 1997. 359 s. ISBN 80-85924-15-3.

⁸⁷HOLLIDAYOVÁ, L. *Holocaust a válka očima dětí (utajené deníky)*. 1. vydání. Praha: Prostor, 1997. 307 s. ISBN 80-85190-56-7.

⁸⁸VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. 1. vydání. Praha: SEFER s.r.o., 1998. 437 s. ISBN 80-85924-17-X.

⁸⁹ERBENOVÁ, E. *Sen*. 1. vydání. Praha: G plus G, 2001. 106 s. ISBN 80-86103-49-8.

⁹⁰ONDŘICHOVÁ, L. *Příběh Fredyho Hirsche*. 1. vydání. Praha: Sefer, 2001. 113 s. ISBN 80-85924-32-3.

⁹¹MÜNZER, J. *Dospívání nad propastí: deník Jiřího Münzera*. 1. vydání. Praha: Radioservis, 2002. 118 s. ISBN 80-86212-23-8.

autora.⁹² *Po vlastních stopách* (2003) kráčet ve vzpomínkách na druhou světovou válku a okolnosti, které dovedly Židy do ghatt a vyhlazovacích táborů Petr Erben.⁹³ Dalším podobným dílem, které v české literatuře vyšlo po roce 1989, je vzpomínková monografie historika a pamětníka Stanislava Zámečnicka *To bylo Dachau*. Kniha je ukázkou projevů lidské povahy v nelehkých situacích a následným jednáním, které mnozí volí, ač je na hranici morálnosti. Ukazuje, že zvěrstva, která byla na lidech v koncentračních táborech páchána, nejsou vinou jednotlivců, ale vinou kolektivní, odhaluje temné stránky, které v sobě nosí každý člověk. Během komunistického režimu nesměl vykonávat svou profesi historika a jeho kniha vyšla u nás poprvé roku 2003. V díle se věnuje i detailnímu popisu prostředí Dachau, lékařským pokusům na vězňích a přidal dobové fotografie s komentářem.⁹⁴ Aktuální téma antisemitismu rozebírá Bedřich Róna v knize *Osudy z temných časů* (2003), kde zachytil mimo jiné i své vzpomínky a osobní svědectví o holocaustu.⁹⁵ Autorka židovského původu Hana Bořkovicová, jejíž deníková tvorba vychází po roce 1989, věnovala vzpomínkám na druhou světovou válku memoár *Soukromý rozhovor* (2004).⁹⁶ Od svých třinácti let si vedla také deníky, ve kterých zaznamenala počátek perzekuce Židů, pobyt v koncentračním táboře, osvobození a návrat k běžnému životu během let 1940 až 1946. Vyšly poprvé až po více než padesáti letech v roce 2011 pod souborným názvem *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Její terezínské deníky přežily díky kamarádce, která je u sebe uschovala před odjezdem Hany do Osvětimi. O vydání se zasloužil manžel autorky Aleš Bořkovec, protože se krátce před její smrtí rozhodl tyto paměti přepsat.⁹⁷ Roku 2006 vychází podobné dílo pod názvem *Deník Věry Kohnové*. Kniha je pojata jako deníkové zápisky dvanáctileté Židovky z Plzně v době od konce prázdnin 1941 do ledna 1942, kdy byly plzeňští Židé donuceni nastoupit

⁹²STRÁNSKÝ, O. a MARJANOVIČ, T. *Není spravedlnosti na zemi*. 1. vydání. Středokluky: Zdeněk Susa, 2002. 164 s. ISBN 80-86057-20-8.

⁹³ERBEN, P. *Po vlastních stopách*. 1. vydání. Praha: Petr Kalina, 2003. 142 s. ISBN 80-903130-1-9.

⁹⁴ZÁMEČNÍK, S. *To bylo Dachau*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003. 402 s. ISBN 80-7185-536-7.

⁹⁵RÓNA, B. *Osudy z temných časů*. 1. vydání. Praha: G plus G, 2003. 124 s. ISBN 80-86103-62-5.

⁹⁶BOŘKOVCOVÁ, H. *Soukromý rozhovor*. 1. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2004. 208 s. ISBN 80-7192-796-1.

⁹⁷BOŘKOVCOVÁ, H. a KOSÁK, M. *Píšu a sešit mi leží na kolenou: deníky 1940-1946*. 1. vydání. Praha: Plus, 2011. 379 s. ISBN 978-80-259-0055-0.

do transportů.⁹⁸ Další českou literaturou faktu, která pojednává o pozoruhodných příbězích osob, které přežily holocaust, je kniha Věry Vlčkové *Doufám, dokud dýchám* (2006). Autorka sepsala vzpomínky a autobiografie čtyř židovských žen, kterým se podařilo holocaust přežít.⁹⁹ Jaroslava Krejsová a její vnuk Zdeněk Krejsa společně vydali několik materiálů vztahujících se k pochodu smrti ve Volarech, při kterém tragicky zahynulo 95 žen, pochoduujících z koncentračních táborů Flossenbürg a Helmbrechts. Kniha *Přes Volary přešla smrt – Pochod smrti očima pamětníků* (2006) se o tři roky později dočkala i svého druhého rozšířeného vydání. Autorka Jaroslava Krejsová se sběru informací o pochodu smrti věnuje od roku 1956, ale teprve po roce 1989 jí byl umožněn přístup do státního archívu a dostala se ke stěžejním materiálům pro svou knihu. Vychází z rozhovorů s přeživšími oběťmi pochodu smrti i z rozhovorů s místními pamětníky.¹⁰⁰ *Bolestné echo času* vydala i autorka Eva Sachs s časovým odstupem až v roce 2007, kdy svou korespondenci nejlepší přítelkyni, psanou během prosince 1941 do května 1943, doplnila realistickými kresbami. Jako Židovka se setkala s perzekucí, vězněním v koncentračním táboře i s dalším utrpením spojeným s holocaustem. Po válce se opravdu setkala s kamarádkou, které dopisy adresovala a roku 1948 emigrovala s manželem do New Yorku. Podíl na vydání knihy měl i Jiří Kostecký, jehož rozhovor s autorkou je poslední kapitolou knihy.¹⁰¹ Velmi známým dílem v české literatuře se stal memoár židovského spisovatele Tomana Broda *Ještě že člověk neví, co ho čeká* (2007). Autorovo dětství, období hitlerovské okupace, perzekuce a transport do koncentračního tábora jsou hlavním tématem knihy. Především se ale jedná o svědectví z autorova života a záznam stěžejních chvil a dějů.¹⁰² Do české literatury pronikaly především překlady memoárů se vzpomínkami na šoa od slovenských autorů. Své paměti zachytil v díle *Do půlnoci času dost* (2008) i slovenský autor Ctibor Rybár. Jako mladík musel čelit všem hrůzám druhé světové války a především holocaustu. Líčí útěk z transportu, zatčení a práci v ilegalitě spolu s novou identitou.¹⁰³ V tomtéž roce české autorky Magdalena Tománková

⁹⁸KOHNNOVÁ, V. *Deník Věry Kohnové*. 1. vydání. Středokluky: Zdeněk Susa, 2006. 210 s. ISBN 80-86057-402.

⁹⁹VLČKOVÁ, V. *Doufám, dokud dýchám*. 1. vydání. Náchod: [Věra Vlčková], 2006. 308 s. ISBN 80-239-58070.

¹⁰⁰KREJSOVÁ, J. *Přes Volary přešla smrt: pochod smrti očima pamětníků*. 2. vydání. Volary: Zdeněk Krejsa, 2008. 201 s. ISBN 978-80-254-1933-5.

¹⁰¹SACHS, E. *Bolestné echo času*. 1. vydání. České Budějovice: Herbia, 2008. 159 s. ISBN 978-80-904079-1-6.

¹⁰²BROD, T. *Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 361 s. ISBN 978-80-200-1498-6.

¹⁰³RYBÁR, C. *Do půlnoci času dost*. 1. vydání. Praha: Academia, 2008. 391 s. ISBN 978-80-200-1686-7.

a Indra Vostrá shromáždily vzpomínky židovských dětí do knihy *Ptaly se: Proč?: ukryvané děti vzpomínají* (2008).¹⁰⁴ Tomáš Radil se ocitl *Ve čtrnácti sám v Osvětimi* (2009) a rozhodl se tento krutý reálný fakt ponechat jako název pro své autobiografické vzpomínky. Kniha pojednává o protizidovských opatřeních, transportu a životě v koncentračních táborech. Autor vstupuje do děje jako vypravěč a popisuje především osudy svých kamarádů, kteří neměli takové štěstí jako on a nedožili se konce války. Tomáš Radil se angažoval v mnoha sporech o popírání holocaustu, pořádal přednášky na toto téma a úzce spolupracoval s Židovským muzeem v Praze.¹⁰⁵ Rodilá Češka Věra Gissingová byla jedním ze šťastných židovských dětí, které roku 1939 zachránil britský makléř Nicholas Winton. Svou autobiografii *Perličky dětství* (2009) uveřejnila se vzpomínkami na dětství v Čechách a na následný přesun do Anglie. Kniha je složena z deníkových záznamů a dopisů, které si autorka vyměňovala s rodiči a se sestrou. Její rodiče zahynuli během války v koncentračním táboře a když se autorka po válce vrátila do Československa, čekalo ji pouze trpké zklamání, a poroto se rozhodla k dobrovolné emigraci.¹⁰⁶ V rámci festivalu Devět bran roku 2009 vznikla kniha biografických příběhů a vzpomínek od autorek Hany Faltysové a Lenky Šindelářové *Hrst vzpomínek – židovské rodiny z Holicka*.¹⁰⁷ A kniha Evy Roubíčkové *Terezínský deník 1941-1945: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*. Den po dni autorka zaznamenala očité svědectví o životě v ghettu a nevynechala ani uměle vykonstruovanou akci pro delegaci Červeného kříže v létě 1944.¹⁰⁸ Celoživotního trauma z období věznění v koncentračním táboře odvážila sepsat do ucelené podoby Markéta Zádorová až po padesáti letech. Autorka svůj autobiografický příběh *Nezapomenutelné vzpomínky* (2009) vložila do úst mladé židovské dívky, která se ocitla v pekle Osvětimi. V závěrečné kapitole autorka popisuje již svými slovy poválečné období, kdy se těžce vyrovnávala s minulými zážitky i s osudy svých přátel a příbuzných.¹⁰⁹

¹⁰⁴TOMÁNKOVÁ, M. a VOSTRÁ, I. *Ptaly se: Proč?: Ukryvané děti vzpomínají*. 1. vydání. Pardubice: Štěpán Bartoš pro Hidden Child Praha, 2008. 83 s. ISBN 978-80-904025-0-8.

¹⁰⁵RADIL, T. *Ve čtrnácti sám v Osvětimi*. 1. vydání. Praha: Academia, 2009. 732 s. ISBN 978-80-200-1555-6.

¹⁰⁶GISSING, V. *Perličky dětství*. 2. vydání. Praha: Winton Train, 2009. 260 s. ISBN 978-80-86515-93-9.

¹⁰⁷FALTYSOVÁ, H. a ŠINDELÁŘOVÁ, L. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009. 257 s. ISBN 978-80-254-6387-1.

¹⁰⁸ROUBÍČKOVÁ, E. *Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*. 1. vydání. Praha: P3K, 2009. 181 s. ISBN 978-80-87343-00-5.

¹⁰⁹ZÁDOROVÁ, M. *Nezapomenutelné vzpomínky*. 1. vydání: Praha: A-Alef, 2009. 95 s. ISBN: 978-80-86509-34-1.

Bylo mi patnáct: deník z let 1939-1940 od spisovatelky Evy Rodenové podává svědectví mladé židovské dívky toužící po plnohodnotném citovém životě na pozadí narůstajícího německého útisku. Před svým odjezdem do Osvětimi autorka ukryla svůj deník u známých a krátce se k němu vrátila ještě roku 1945. Po komunistickém převratu emigrovala Eva Rodenová i se svým manželem Rudolfem Rodenem do Kanady a její deník byl u nás vydán až roku 2010.¹¹⁰ Rudolf Roden v díle *Spolehni se* (2010) sepsal vzpomínkové črty a esejistické postřehy zabývající se obdobím první republiky, holocaustem a poválečnou emigrací. Úsměvný pohled na sebe samého a autenticita vyprávění prostupují celou knihou.¹¹¹ Společně přispěli do vzpomínkové literatury na období holocaustu dílem *Životy ve vypůjčeném čase* (2009). Paralelně popisují osudy svých rodin během věznění v Osvětimi, svůj sňatek a léta poválečná.¹¹² Typickou představitelkou autentických zážitků sepsaných formou deníku je Dagmar Hilarová se svou knihou *Nemám žádné jméno*. Děj se odehrává v rozmezí let 1939 až 1945 v Praze a v Terezíně, vzpomíná na svůj pobyt v Terezíně a popisuje i seznámení se svým manželem Jiřím Pavlem, bratrem známého autora Oty Pavla. Motiv ztráty identity dal jméno celé knize, jež poprvé vyšla v Holandsku a kvůli sporům o autorství byla u nás vydána až roku 2010.¹¹³ Autobiograficky laděná reflexe Miloše Pícky *Naděje se vzdát neumím* (2010) je ohlédnutím za autorovým životem. V první části knihy nás formou rozhovoru seznamuje s životem v protektorátu, perzekucí Židů, životem v koncentračních táborech a svým útekem z pochodu smrti. Druhá část je věnována životu po válce za komunistického režimu, popisuje počátky komunistické ideologie, normalizaci i dobu po převratu v listopadu 1989.¹¹⁴ *S Davidovou hvězdou peklem Terezína* je názvem autobiografie (autentických vzpomínek) Viktora Pollaka. Mladý židovský chlapec prošel všemi strastmi spojenými s pronásledováním Židů během druhé světové války i vězněním v Terezíně. Devětkrát unikl smrti a přesto ve své knize vzpomíná hlavně na své zesnulé přátele a blízké. Po válce byl úspěšným vědcem, ale nepostavil se na vítěznou stranu

¹¹⁰RODENOVÁ, E. *Bylo mi patnáct: deník z let 1939-1940*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2010. 91 s. ISBN 978-80-7260-222-3.

¹¹¹RODEN, R. *Spolehni se!*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2010. 166 s. ISBN 978-80-7260-231-5.

¹¹²RODENOVÁ, E., RODEN, R. *Životy ve vypůjčeném čase*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 201 s. ISBN 978-80-200-1511-2.

¹¹³HILAROVÁ, D. *Nemám žádné jméno*. 1. vydání. Praha: Fragment, 2012. 95 s. ISBN 978-80-253-1418-0.

¹¹⁴PICK, M. *Naděje se vzdát neumím*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 2010. 125 s. ISBN 978-80-7239-248-3.

komunistů a stal se proto nežádoucí osobou. Emigroval do Kanady, kde uplatnil své schopnosti na univerzitě jako profesor. Jeho dílo u nás vyšlo po revoluci zásluhou překladatele Pavla Kříže roku 2010.¹¹⁵ Erika Bezdíčková přes své publicistické zkušenosti dlouho váhala s vydáním svých pamětí. Utržené rány byly příliš bolavé, proto se rozhodla sepsat je až s odstupem mnoha let a vydala je pod názvem *Moje dlouhé mlčení* (2010). Kniha vypráví o dvou totalitních režimech minulého století, ve kterých autorka žila a byla vystavena strastiplným zkušenostem. Vzpomíná na své dětství, období holocaustu za druhé světové války, osud židovského sirotka po válce a na následný život během komunismu, kde stále panovala citelná atmosféra antisemitismu.¹¹⁶ Spisovatelé Roman Cílek a Miloslav Moulis, zabývající se již dlouhou dobu tematikou holocaustu, vydali knihu *Útěky z pekla* (2010). Do dramatické a čtivé podoby zpracovali mozaiku příběhů o tom, jak se několika šťastlivcům podařilo uniknout ze spárů nacistických vyhlazovacích táborů. Jedná se o detailním svědectví lidí, jež dokázali podat světu zprávy o holocaustu.¹¹⁷

3.5 Pohnutky autorů k sepsání pamětí

„Pohnutky k tvorbě se u mnoha spisovatelů odlišovaly, na jedné straně panovala tzv. binární chuť psát a v opozici k ní nechuť publikovat.“¹¹⁸ Práce některých židovských autorů odmítly vydavatelství po válce přijmout, do této situace se dostal například Primo Levi. Nepříjemné skutečnosti a zkušenosti vedly k rozpačitému přístupu autorů, kteří pociťovali nechuť sdělit své vzpomínky (autoři se nedokázali psychicky vyrovnat s prožitými hrůzami a nebyli schopni o nich psát). S vítězným únorem 1948 se v naší literatuře vyskytla dokonce „oficiální nechuť“¹¹⁹ psát spojená s politickými a pragmatickými příčinami tehdejší ideologie, která šoa obcházela, zamlčovala a účelově deformovala.¹²⁰ Situace se u nás začala

¹¹⁵POLLAK, V. *S Davidovou hvězdou peklem Terezína: paměti prof. Viktora A. Pollaka 1938-1945*. 1. vydání. Brno: Littera, 2010. 159 s. ISBN 978-80-85763-55-3.

¹¹⁶BEZDÍČKOVÁ, E. *Moje dlouhé mlčení*. 1. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2010. 93 s. ISBN 80-86953-58-8.

¹¹⁷CÍLEK, R. a MOULIS, M. *Útěky z pekla*. 1. vydání. Praha: Pražská vydavatelská společnost, 2010. 130 s. ISBN 978-80-7250-508-1.

¹¹⁸JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948*. s. 219.

¹¹⁹Oficiální nechuť psát o šoa souvisela s komunistickou ideologií, která toto téma nepokládala za přínos pro literaturu. JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948*. s. 219.

¹²⁰JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948*. s. 220.

měnit během uvolnění v 1. polovině 60. let minulého století a radikální zlom nastal až po roce 1989, který je spojen s nastupující demokracií.

3.6 Dokumentární a svědecká literatura

Bezprostředně po válce zaznamenala rozmach tvorba autorů, kteří psali díla a texty dokumentárními a autobiografickými postupy téměř na okraji čistě faktografické literatury. Byly vnímány jako autentické literární výpovědi o realitě. Autory především přitahovala možnost sepsat objektivní svědectví, než převyprávět individuální a neopakovatelný osud jedince.¹²¹

Do roku 1947 vyšlo mnoho titulů dokumentární prózy zaměřené na koncentrační tábory a nacistická vězení. Téma poválečného tříletí zastínila zpracování ve formě fiktivní epiky, protože tehdejší poptávka vyplývala z touhy po autentických svědectvích. V naprosté většině se jedná o díla psaná ihned po válce, minimální časový odstup měl zaručit svědeckou hodnotu osobní zkušenosti a ověřitelnost faktů, které byly ještě v živé paměti autorů. Nejedná se ovšem o pouhé záznamy, popisy poznaného a prožitého, ačkoli díla vycházela ze stejné inspirace, v mnohém se lišila způsobem prezentace faktů a principů jejich organizace.¹²²

Publikaci, která kladla maximální důraz na fakta, představuje *Továrna na smrt* od autorů Oty Krause a Ericha Schöna (Kulky). Kniha kombinuje detailní popis s osobně zaujatým pohledem, je to určitý druh průvodce po osvětimském komplexu a hodnocením zruďného mechanismu, který toto peklo ukrývalo ve svých útrobách. Dalším představitelem dokumentární literatury s tematikou šoa je František Bláha s knihou *Medicína na scestí*. Vězeň a lékař táborové nemocnice v Dachau zachytil ve svém díle pokusné praktiky prováděné na vězňích. Utrpení obětí doložil nejen osobními zkušenostmi, ale i důležitými fakty. Vyjádřil názor lékaře doplněný o popis jednotlivých pokusů a tím ukázal nacismus ve světle zneužívání medicíny. *Záznamy z Buchenwaldu* od novináře Lva Sychravy otevírají čtenáři dveře do buchenwaldského krematoria tři dny po osvobození. Obdobou je i dílo *V drápech bestie* Jana Hajšmana, ten se zabývá povahou vězňů a typologií vězňů. „*Tyto knihy rozšiřují empirický základ výpovědi autora o svědectví jiných osob a též o dokumenty,*

¹²¹JANOŮŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I. díl 1945-1948.* s. 219.

¹²²Tamtéž s. 219.

kteřé umožňují v širokém záběru vypovídat o povaze vězeňského systému a jeho dopadu na osudy jednotlivců a společnosti vůbec.¹²³

Jiný pohled na dokumentární tvorbu přináší práce, které nepřekračují perspektivu individuálního svědectví a více než na extenzitu záběru sázejí na emocionální váhu osobní výpovědi. Toto pojetí a zpracování bylo pro tehdejší dobu častější a žánrově variabilnější. Proces znovuvybavování vzpomínek se opíral o záznamy autora nebo svědectví jiné osoby.¹²⁴ Na rekonstrukci a retrospektivě vlastního věznění v koncentračních táborech stavěl i Jiří Beneš svým dílem s názvem *V německém zajetí*. Pečlivě zachoval časovou chronologii příběhu i osobní perspektivu, z níž vyplývá utrpení autora a dává podnět k občasným úvahám o nacismu a strachu z budoucnosti. Václav Jirů v knize *Šesté jaro* formou zhuštěné reportáže se smyslem pro dramatické situace přináší pohled na atmosféru v hammelském táboře během posledních dnů války. Využil i techniky kamerových záběrů, jež odpovídá jeho povolání fotografa.¹²⁵

Hlavní úlohou dobové produkce byl popis nejrůznějších projevů krutosti Němců, líčení lidské bídy a utrpení. Reprezentantem emocionálně zaměřené tvorby na toto téma je František Robert Kraus a jeho *Plyn, plyn..., pak oheň*. Vystupňoval do krajnosti drastické detaily a expresivní stylizaci výjevů. Emocionální náboj nesl už titul u R. Blanky – *Mrtvý se vrátil*, vypjatě dramatickým aranžmá příběhu sklidil velký úspěch u tehdejší čtenářské obce.¹²⁶

Mezi nejzajímavější díla dokumentární a svědecké beletrie lze zařadit prózy dvou autorů vzdálených generačně i tvůrčím naturelem. Pojí je ovšem úhel pohledu, jímž nazírají na osobní prožitek válečné reality i s její absurditou a úroveň literárního ztvárnění. *Blázen veze pravdu v kufru* od Václava Boukala ukazuje scény ze života v lágru, citová vyhrocenost je ztlumena nebo potlačena, autor se pohybuje v rozpětí věcného záznamu a sarkastické nadsázky s komikou v lehkovážném tónu výpovědi. Adolf Hoffmeister v knize *Turistou proti své vůli* líčí historii svého útěku z internačních táborů s ironií a nadhledem. Záměrně zkresluje, přehání výrazné rysy a tím usiluje o působivé zachycení celku.¹²⁷

¹²³JANOŮŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I. díl 1945-1948*. s. 221.

¹²⁴Tamtéž s. 222.

¹²⁵Tamtéž s. 222.

¹²⁶Tamtéž s. 223.

¹²⁷Tamtéž s. 223.

3.7 Fabulovaná próza

Zážitky a vzpomínky o utlačování židovského obyvatelstva během druhé světové války zprostředkovává i tzv. fabulovaná próza¹²⁸. Nemusí se bezprostředně týkat autentického převyprávění faktů, vzpomínek na skutečné osoby či pravdivých zápletek. Záleží na autorovi, do jaké míry se rozhodne příběh fabulovat a jestli vůbec bude vycházet ze skutečnosti. Nicméně i ve fabulovaných dílech nacházíme spoustu autentických prvků a vzpomínek, které jsou srovnatelné s literaturou faktu.

Beletristická produkce děl nebyla mezi autory příliš vyhledávanou, ale fascinace osobním a společenským prožitkem válečných útrap se sblížovala s literaturou dokumentární a reportážní.

Psychologicky pojatý portrét čtyř osvětimských vězňů v *Povídkách o krutém umírání* od Jaroslava Drábka balancuje na hranici autenticity a fiktivnosti. Ve fabulovaných prózách je hlavní život a smrt s drastickými motivy brutality a lidské degradace a hladu. Jejich funkce se ale nevyčerpává dokumentárními fakty, je jen součástí literárního celku vázanou na fabulované postavy a děj. Vypovídají tak o obecnějším rozměru a smyslu osobní lidské zkušenosti a tragiky. Beletristickým směrem zamířil i František Bárta souborem povídek *Pod Goethovým nebem a jiné prózy*. Zachytil paradox lidské povahy, která hledá vykoupení z utrpení života sebevraždou, ironicky vystihl portréty německých nadlidí a mravním idealismem podtrhl ovzduší koncentračního tábora po leteckém útoku.¹²⁹

V roce 1948 postupně upadá prvotní zájem o toto téma, autoři tíhnou spíše k přenesení svých vlastních zkušeností do obecnější polohy, která odpovídá jejich naturelu a ideové orientaci. Bez povšimnutí zůstal téměř bezprostředně po vydání titul *Oni přijdou* Milana Jariše. Útlý soubor próz zasazených do prostředí koncentračního tábora Mauthausen demonstruje poslední záblesky lidské důstojnosti a společenskou i psychologickou typologii vězňů. Knize se začala věnovat pozornost až při jejím druhém vydání, v němž autor pod ideologickým tlakem komunistické propagandy musel zdůraznit sílu politických (komunistických) vězňů, vnášejících do zvířecího prostředí tábora vidinu na lepší zítřky. Nepřijatelným (pro tehdejší požadavky na literární dílo) byl i Ota B. Kraus s pozoruhodným debutem *Země bez Boha*, protože se zabýval otázkou víry. Autor emigroval do Izraele a kniha

¹²⁸Fabule (z lat. fabula=vyprávění, bajka) je označení pro vyabstrahovaný sled událostí určitého příběhu nebo příhody. PAVERA, L. A VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. s. 111.

¹²⁹JANOUSĚK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I. díl 1945-1948*. s. 229.

byla krátce na to stažena z oběhu, podstatnější ovšem byl fakt, že ideologicky se s požadavky socialisticko-realisticky orientované literatury rozcházela také. Silně náboženské motivy Boha a připodobnění nacistů k ďáblům s jejich vládcem Belzebubem se zcela míjely s tendencemi, jež aktualizovaly spíše etiku solidarnosti, především však hrdinství a nadřazení kolektivního osudu jedinci.¹³⁰

„Jestliže program socialistického realismu rozvíjel koncepci velkého románu jako obrazu člověka v jeho společenských vztazích k totalitě světa, přičemž zdůrazňoval přeměnu tohoto světa, a postavil takový román na místo vůdčího a silně preferovaného prozaického útvaru, nové podoby válečné prózy vydávané od roku 1954 tento postulat postupně zpochybňovaly.“¹³¹

Autoři se orientovali na menší literární útvary (novely a povídky). Důraz kladli na prostou každodennost a na práci s detailem a metaforou oproti monumentalizujícímu literárnímu výrazu a heroickému patosu postav dosavadních válečných próz. Norbert Frýd v díle *Krabice živých* sleduje prostředí dlouhými „záběry kamery“ bez doprovodných komentářů s hodnocením, což svědčí o tom, že do literatury vstoupily nové metody reportážních a filmových postupů. Pojetí židovského tématu s jeho motivem vydědění bylo výrazným příspěvkem i v rovině prohlubování psychologické kresby postav. Prostřednictvím vypravěče se hlavní hrdina stával autonomním na svém tvůrci, pouze zprostředkovával analýzu vnějšího světa.¹³²

Dalšími výraznými prvky, které na sklonku padesátých let vstoupily do literatury s námětem šoa, byly humor, parabola, lyrizace a autorská ironie. Autoři se soustředili na důraznější analýzu individuální mravní volby tváří v tvář zlu. Emil František Burian v knize *Osm odtamtud* charakterizoval hlavní postavy jako komunistické hrdiny vázané na konspirační odbojovou síť. Burianova poetika obohatila obraz života v koncentračním táboře i o komické prvky. Využíval divadelně aranžovaných groteskních scén blížících se až rovině černého humoru a přinesl tak odlehčený pohled na koncentrační tábor. V románu *Krabice živých* od Norberta Frýda je také patrné začlenění ideového rámce mezinárodní aktivistické solidarity komunistů. Zásadní zlom nastal v české próze v roce 1958, kdy vyšly první dvě povídkové knížky Arnošta Lustiga.¹³³

¹³⁰JANOŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948.* s. 230.

¹³¹JANOŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: II. díl 1948-1958.* s. 313.

¹³²Tamtéž s. 313.

¹³³Tamtéž s. 313, s. 314.

Koncem padesátých let došlo k znovuoživení tématu holocaustu, židovského osudu a problematiky Židů. Jiří Weil nesměl osm let po vydání *Života s hvězdou* publikovat, jeho dalším literárním počinem byl historický román *Harfeník* a kniha *Žalozpěv za 77 297 obětí*, která byla pietní vzpomínkou za oběti holocaustu. Weilovo poslední dokončené dílo *Na střeše je Mendelssohn* kombinuje fabulaci s historickými fakty a dokumenty. Román je alegorickou narážkou na absurdní logiku nacistické moci a generuje tragické, ale i tragikomické situace a příběhy z doby, kdy byl Reinhard Heydrich říšským protektorem.

Nejvýznamnějším impulsem, který vzbudil zájem o židovskou literaturu, byly *Noc a naděje* a *Démanty noci* Arnošta Lustiga. Oba povídkové soubory exponovaly osudy Židů v obrazech života v ghettu. Lustigovo autorské gesto spočívalo ve snaze o maximální autenticitu vyjádřeného prožitku, což v literatuře, která vycházela do té doby, znamenalo radikální popření dosud závazné historizující a objektivizující perspektivy.¹³⁴

Lustigova díla předznamenala nové nahlížení židovského tématu i v próze šedesátých let. *Ulici ztracených bratří* autor pojal z jiného úhlu, soustředil se na bizarní evokaci atmosféry prvních poválečných let a na příběhy mladých lidí, které válka naprosto deformovala po psychické stránce. Do ústřední prózy souboru *Můj známý Vili Feld* zakomponoval dvě dějová pásma (válečnou minulost a poválečnou přítomnost). Hlavní hrdina paradoxně zvládá snáze útrapy života v ghettu během války než svůj pocit vykořeněnosti po osvobození. Nejen Lustigova tvorba znamenala na sklonku padesátých let výrazné gesto, které zřetelně proměnilo obrysy české literatury, do této literární sféry výrazně přispěl i Josef Škvorecký dílem *Sedmiramenný svícen*.¹³⁵

¹³⁴JANOUSĚK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. : III. díl 1948-1958.* s. 284.

¹³⁵Tamtéž s. 285 a 286.

4 Motivická analýza vybraných memoárů

V memoárech všech autorů se holocaust promítá jako utrpení nejen fyzické, ale zároveň i psychické. Psychický nátlak a německá agrese byly příčinou vyčlenění židovských obyvatel z řad běžné populace, znemožnění normálního života ve společnosti a následné ponížení z důvodů vynuceného respektování rasistických zákonů a vyhlášek.

Během transportů se lidé dostávali do situací, kdy byli nuceni jednat instinktivně (mnohdy sobecky), za účelem záchrany vlastního života. V prostředí koncentračního tábora pak dopomáhalo k rozkladu jejich osobnosti odloučení od nejbližších, byli zcela separováni od svých partnerů, rodičů a dětí. Aby člověk přežil v takto nastavených podmínkách, musel prokázat duševní sílu, která spočívala ve víře v osvobození nebo v opětovné shledání s milovanými osobami. Ať už byly vidiny lepší budoucnosti založeny na naivitě, nevědomosti nebo značné dávce optimismu, byly klíčovými pro přežití.

Většina autorů vtiskla svým memoárům charakter každodenního vyčerpávajícího boje o právo na život, spolu se subjektivními pocity a drobnými radostmi, které jim dopomohly překonat nejtěžší momenty.

Z veškeré literatury, kterou jsem přečetla během sbírání informací pro svou práci, mě nejvíce zaujala díla: *Utekl jsem z Osvětimi* (Rudolf Vrba), *Klid je síla, řek' tatínek* (Zdenka Fantlová) a *V pekle plynových komor* (Shlomo Venezia). Rudolf Vrba přinesl světu jako očitý svědek zprávu z koncentračního tábora v Osvětimi, protože se mu podařilo téměř nemožné: podařilo se mu utéct. Zdenka Fantlová mě oslovila svou bezprostřední důvěrou a naivitou mladé dívky a byla mi blízká i stylem svého vyprávění. Poslední autor není české národnosti, přesto jsem si vybrala jeho knihu, která nepokrytě popisuje nejohavnější praktiky odehrávající se v bezprostřední blízkosti osvětimského krematoria a masových hrobů. Bohužel jsem nenalezla knihu českého autora, který býval členem speciálního komanda v Osvětimi. Proto podávám jedno z nejzajímavějších a nejdůležitějších svědectví očima Shlomo Venezii.

4.1 Transporty

4.1.1 Počátky perzekuce

Pronásledování Židů započala v době, kdy německá expanze převzala pod svůj dohled státní aparát uzurpovaného území. Počáteční perzekuce spočívala v dodržování rasisticky

motivovaných vyhlášek, které Židům komplikovaly všední život. Postupně se nacistická perzekuce vůči nim stupňovala, až vygradovala k arizaci¹³⁶ jejich majetku a dále i k zákazu vlastnictví podniků. Tím jim byla odňata část jejich identity, citů a pout k věcem, které vlastnili po mnoho generací a které vytvářely část jejich osobnosti. Lpění na majetku, neochota uvěřit faktům nebo jen pouhá nedostatečná informovanost a důvěřivost zapříčinily (v drtivé většině židovské populace) násilnou deportaci za splněním Hitlerova konečného řešení židovské otázky.

S jízdou na smrt, která rozhodně nebyla zpáteční, lidé (absolutně) nepočítali. Bestiální taktika nacistů (postavená na slibech o normálním způsobu života) tak přiměla Židy k nástupu do transportů s vyhlídkou na budoucnost bez omezujících pravidel.

4.1.2 Cesta vlakem

Nelidské podmínky přepravy měly za následek smrt především starých lidí, kteří na takové zacházení nebyli připravení a dostatečně silní. *„Stály jsme každá jen na jedné noze, na druhou už na podlaze nebylo pro sto třicet lidí místo. Byly jsme sevřené ze všech stran do tak těsného chumlu, že se sotva dalo dýchat. Vlak se hnul. Uprostřed vagónu nastal zmatek. Vypukla hysterie, volání o pomoc. Ty uprostřed nemohly dýchat, nemohly stát. Nedali nám ani jídlo, ani vodu na pití. Vlak s námi lomcoval sem a tam, potácely jsme se jak na vlnách, nebylo možné přešlápnout ani z jedné nohy na druhou. Ty, které už nemohly stát, klesaly na dno vagónu, kde se černý prach mísil se všemi výkaly a vytvořil mazlavé, hrozně zapáchající bláto. Ostatní se na ně převrhly při prvním nárazu vlaku, zavalily je jako lavina a ušlapaly k smrti. Jiná možnost nebyla. Nikdo nemohl nikomu pomoci, sobě taky ne. Šlapaly jsme po mrtvých tělech. I já jsem jednou zakolísala, dav mě posunul, ztratila jsem rovnováhu. Pode mnou bylo něčí mrtvé tělo. Nebylo možné postavit se zpátky na nohy. Ani na jednu! Seděla jsem na ní celou noc a jediné místo, kam jsem mohla vsunout ruku, abych se opřela, bylo o její zuby v otevřených ústech.¹³⁷“* Nejhrůznějším prvkem v uvedené ukázce je degradace člověka na úroveň zvířete, k transportu byly užívány nákladní vagóny prvotně určené k přepravě dobytka. Ukázka detailně vykresluje krutost reality, ve které bylo s vězni nakládáno hůře než se zvířaty. *„Umřel, ale my byli tak natlačení jeden na druhého, že jeho mrtvola zůstala stát opřená mezi mnou a bratrem, aniž jsme si to uvědomovali. Ten člověk umřel a my už se*

¹³⁶Arizace je nucený převod židovského majetku, odstraňování Židů. Kol. aut. *Slovník cizích slov*. s. 21.

¹³⁷FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*. s. 222.

*chovali jako zvířata, mrtvolu jsme tam natáhli a sedli si na ni.*¹³⁸ V dílech různých autorů, ať už se jedná o ženské nebo mužské postavy, jsem se setkala s neuvěřitelnými událostmi, které až svádí k podezírání z plagiátorství. Hrůznějším faktem ovšem zůstává, že se nejedná o opisování jednotlivých autorů, nýbrž o drsnou realitu.

„Přeprava“ Židů do koncentračních táborů v takto nastavených podmínkách plně zapadala do filozofie zvrácených nacistů. Program Třetí říše si nekladal za cíl získat levnou pracovní sílu (což bylo druhotným ziskem), ale prioritou vypočítavého plánu bylo „vytřídění“ a snadné zneškodnění přebytečných slabších článků.

4.2 Adaptace na prostředí koncentračního tábora

4.2.1 Konečná stanice

Lidé, kteří prošli strastiplným převozem v nelidských podmínkách a dostali se na místo určení, byli náhle vystaveni nové, surové realitě, která na ně po příjezdu čekala. Vše probíhalo podle předpisů nacistického ideologického scénáře. Hororová předloha chystajícího se dramatu byla sepsána tak důmyslně, aby Židé bez větších protestů řádně zapadli do předem vymyšlených rolí. V tomto nemorálním divadelním představení zářili v hlavních rolích lstiví příslušníci SS komanda, již se značnou dávkou ironie, rutiny a otupělosti vůči veškerému slitování monotónně recitovali svoje monology a povýšeně dirigovali děj na scéně. Celé tragédii sloužily jako kulisy děsuplné ostnaté dráty, hlad, násilí a smrt.

„Mlátili lidi od samotného příjezdu. Aby se vyžili, z krutosti, a taky abychom nevěděli kudy kam, poslouchali ze strachu a netropili scény. Což jsem taky udělal. Když jsem se otočil a pokusil se zahlédnout matku, už tam nebyla. Víckrát jsem ji neviděl. Ani ji, ani mé dvě mladší sestry¹³⁹. Ze slov autora je patrné, že nikdo neměl čas na to, aby si stačil uvědomit, do jaké situace se právě dostal, natož aby byl schopen racionálně jednat. Každý vězeň využíval vlastní pudy a instinkt k obraně a snažil se vyhnout pozornosti svých trýznitelů.

¹³⁸VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 140.

¹³⁹Tamtéž s. 46.

4.2.2 Selektce

Ve chvíli, kdy ustal prvotní zmatek po vystoupení na Judenrampě¹⁴⁰, přišla na řadu nemilosrdná selektce nových přírůstků a vyčlenění přítěže. „*Rampa! Pro milióny jediný symbol Osvětimi, protože z ní nic víc, kromě plynových komor, neviděli. Obrovský holý perón mezi Brzezinkou a mateřským táborem, k němuž se sjížděly ze všech částí Evropy transporty se Židy, kteří věřili, že přicházejí do pracovního tábora. Scéna neblaze proslulé selektce. Hrstka lidí schopných práce byla poslána napravo, zbytek – staří, velmi mladí, nehodící se – nalevo. A ti pak, ve víře, že někde vpředu leží přesídlovací tábor, nasedali do nákladáků a odjížděli směrem ke krematoriím. Systém Velkého švindlu byl velice jednoduchý a velice efektivní. Jakmile transport přijel, obklopili ho esesáci se samopaly, puškami nebo těžkými bambusovými holemi. První co nastalo, když se omámené oběti vyvalily ven – zákaz mluvit. Aby byl dodržen, o to se staralo dvacet třicet esesáků. Lidé bez výjimky poslechli. Byli naprosto zmateni a také už demoralizováni smrdutou špínou cesty, kterou měli za sebou. Nechtěli dělat žádné potíže, zejména proto, že s sebou měli rodiny, a částečně proto, že viděli, jak rychle bylo několik málo rebelů utlučeno.*“¹⁴¹

Pohled na dění při příjezdu se lišil mírou zkušeností nově příchozích od zkušených vězňů, kteří už byli sžití s touto procedúrou a nedobrovolně se jí účastnili. Dalším tvrdým šokem pro nováčky byla uvítací selektce (výběr, volba). Této zásadní klasifikace se účastnili mnozí „lékaři“, jejichž úkolem bylo vytřídit užitečné od neužitečných. Celá selektce trvala několik hodin, ale ortel vyřčený lékařem (rechts znamenalo život, links cestu do plynové komory) jen několik málo vteřin.

Jedinci s vytetovaným číslem a cejchem „rechts“ pochodovali dál do umýváren, kde jim byly zabaveny veškeré zbylé cennosti. Poté byli oholeni po celém těle. Přesun osob v táboře probíhal vždy bez ohledu na stud nebo pocit hanby i bez ohledu na počasí, samozřejmostí bylo čekání nebo poklus bez jediného svršku i v největších mrazech. Na závěr čekalo na zubožené nováčky rozřazení k výkonům práce v táboře. „*Bože, vždyť teď jsme to najednou my, ta skupina nahých a oholených žen bez vlasů, ty divné figury z panoptika, jak jsem je před pár hodinami viděla v dálce po příjezdu a nevěděla, kdo jsou a odkud sem přišly. Teď to*

¹⁴⁰Jednalo se o rampu, kam přijížděly transporty a kde deportovaní Židé procházeli selekcí. Judenrampa se nacházela na cestě mezi táborem Osvětím I a Brzezinkou. VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 210.

¹⁴¹VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. s. 184 a 185.

vím. *To jsme my. A to budou všechny, co přijdou po nás.*“¹⁴²

Selekce probíhala nejen při příjezdech nových transportů, ale také v případě tyfové epidemie a na základě rozhodnutí velitele tábora. Nejednou rozhodl o přeplněné kapacitě tábora a o radikální čistce, aby vyklidil místo pro další „čerstvé kusy“. Při takovéto selekci byla vyhlazena až polovina vězňů v táboře.

4.3 Práce v táboře

Klíčovou úlohu pro přežití sehrál výběr práce. Nováček práci často získal pouhou náhodou nebo nedorozuměním, které se však stalo určujícím okamžikem jeho osudu.

Největší šanci na přežití měli lidé, kteří se dostali do styku se zabavenými věcmi a mohli je směňovat za potraviny a lepší zacházení nebo lidé, kteří s potravinami úzce či okrajově pracovali. Jídlo bylo nejdůležitějším faktorem podporujícím šanci na život. Dalším neméně podstatným kritériem byl fakt, jakou náročnost práce na člověka kladla a kolik vlivných osob měl vězeň za zády.

Rudolf Vrba byl během svého pobytu v Osvětimi přidělen k výkonu několika povolání. Souhrou šťastných náhod se dostal k práci ve skladu zásob pro důstojníky SS a tzv. kápo – vězeň, který měl vždy pod dohledem určitý počet podřízených vězňů, ho zasvětil do tajů praktik potřebných k přežití v táboře. Prošel i nejtvrděší prací v přidružených osvětimských továrnách a díky znalosti cizího jazyka (za to vděčil plynulé francouzštině svého přítele) se dostal k práci v tzv. Kanadě. *„Vpochodovali jsme do Kanady, obchodního srdce Osvětimi. Do skladiště okrádačů mrtvol, kde stovky vězňů horečně prohledávaly, vybíraly a třídily šaty a jídlo a cennosti lidí, jejichž těla ještě hořela a jejichž popel bude brzy použit jako hnojivo.*“¹⁴³ Práce se zabaveným židovským majetkem však nesla neustálé riziko a hrozbu násilného umlčení. Pracovníci tohoto oddělení věděli až příliš mnoho pro opatrné Němce. Vrba byl souhrou okolností přeřazen na práci u Judenrampy a stal se tak očitým svědkem na mnoha pomyslných frontách. Posledním osvětimským povoláním mu byla funkce zapisovatele. Důležitost profese zaručovala nevázanou možnost pohybu po táboře a usnadňovala tak potřebné styky s tajnou organizací a černým trhem.

„Každý z nás musel říct, jaké řemeslo umí. I když jsme třeba žádné neměli, všichni věděli, že musíme lhát. Když přišla řada na mě, řekl jsem, že jsem holič. Pak jsem byl přidělen

¹⁴²FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*. s. 179.

¹⁴³VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. s. 159.

k sonderkommandu¹⁴⁴. Jeden starší vězeň mi prozradil, že budeme pracovat v krematoriu... tam, kde se pálí lidi. Pro mě byla práce jako práce, na život v táboře už jsem si zvykl. Jenže ani slůvkem nenaznačil, že těmi mrtvolami na spálení budou lidé, kteří do krematoria přijdou ještě živí.¹⁴⁵ Shlomo Venezia okusil Osvětim z její nejodpornější stránky, stal se členem sonderkommanda, kde likvidace Židů tvořila hlavní pracovní náplň. Ačkoli byla tato činnost spojená s vraždami milionů lidí, okrádáním jejich ostatků, nechutným zápachem a přímo hrůznou podívanou, byla vykompenzována dostatkem odpočinku a jídla. Rizikem s ní souvisejícím byly pravidelné likvidace členů komanda (taktéž z důvodů zametání stop a případných svědků).

4.4 Naděje a rezignace

4.4.1 Počátky likvidace vězňů

Výrok „rechts“ znamenal částečnou naději. Jedinci, který si již z předešlého kolotoče utrpení nesl s sebou kromě šrámů na těle i duši cejch žluté hvězdy, přibýlo další označení – rechts – užitečný, potřebný. Nikdo netušil, kolik času mu tento verdikt zaručí, ale v koncentračních táborech se nepřemýšlelo dlouho dopředu, žilo se pro současnost, žilo se ze dne na den a rechts znamenalo život.

V opačném případě se řada vězňů rozdělovala do dvou zástupů, kde „links“ pečtilo jejich osud. Většinou nic netušící a poslušné oběti spolupracovaly na své záhubě. Začátek systematického vyvražďování nebyl ještě detailně propracován a teprve se testovaly možné vyhlazovací taktiky. Osvědčeným způsobem byla kulka, ale kvůli velkému hluku a zbytečnému plýtvání důležité německé výzbroje byl brzy tento způsob nahrazen jiným, efektivnějším.

4.4.2 Plynové komory

Pro narůstající počet transportů a zvýšení efektivity za účelem masového vraždění se proto

¹⁴⁴Sonderkommando byla speciální jednotka, která proti své vůli pomáhala svlékat Židy odsouzené na smrt. Následně Židy zavřeli do plynové komory a mrtvolu spálili. VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 10.

¹⁴⁵VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 65, s. 66.

přistoupilo k otravě plynem. Oběti byly nahnány do speciálně upravené komory, kam byl vsypán cyklon B pod dohledem příslušníka SS, a do dvaceti minut masově umíraly na následky vdechnutí jedovatého plynu. „*Strach a úzkost se daly přímo krájet, ti lidé byli doopravdy v koncích. Němci jim nejspíš řekli, že půjdou do sprch a pak dostanou jídlo. I kdyby jejich lež prokoukli, nedalo se nic moc dělat, protože Němci by na místě zastřelili každého, kdo by se o cokoli pokusil. Už neměli k lidským bytostem vůbec žádnou úctu, ale věděli, že když nechají rodiny pohromadě, vyhnou se veškerým zoufalým pokusům. Nakonec je přinutili vejít do domku. Dveře se zavřely. Když byli všichni uvnitř, přijel malý nákladník se znakem Červeného kříže po stranách. Vystoupil z něho takový spíš větší Němec a šel k malému otvoru nahoře na jedné ze zdí. Aby se k němu dostal, musel vylézt na štafle. Měl s sebou krabici. Otevřel ji a nasypal obsah do otvoru. Pak ho zase zaklapl a odjel. Neustávající křik a pláč se po chvíli zdvojnásobil. Trvalo to deset nebo dvanáct minut, pak všechno ztichlo.*“¹⁴⁶

Spousta lidí zemřela nejen otravou plynem, ale následkem zadušení z nedostatku kyslíku. Do komory byly prvně nahnány ženy s dětmi a až následně muži, kteří se silou vtěsnali na roztřesenou řadu žen a dětí. Po hromadném masakru přišlo na řadu sonderkommando pečující o vyklizení místnosti, (mrtvá těla se zužitkovala do poslední zpracovatelné suroviny a zbytek se neprodleně spálil). Následně se komora vydrhla a znovu vymalovala, aby další příchozí nepojali sebemenší podezření.

4.4.3 Vůle k životu

Pohled mužských a ženských autorů se v naději na svobodu různil. Autorky něžného pohlaví zachránila jejich nevědomost, naivita, popírání reality a hlavně dětinská víra v pohádkové konce či fantaskní představy. Tato strategie imaginárního světa jim sloužila jako ochranný štít před hrůznou skutečností a zcela je pohltila, až ji přijaly místo reality. Procitnutí následovalo během rekonvalescence po skončení války a akceptace reálných faktů nebyla jednoduchá.

Muži přijímali svůj úděl s rezignací oběti, ale stále živili jiskřičku naděje na konec války či na útěk. Víra v jejich záchranu a v to, že oni jsou vyvoleni k tomu, aby přežili a podali zprávu nebo očitě svědectví, je posilovala v boji s německou vražednou bestialitou.

¹⁴⁶ VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 69, s. 70.

„Ota přišel hledat mezi námi svou sestru. Hned se zeptal: „Kdy jsi přijela?“ „Včera někdy odpoledne.“ „Sama?“ „Ne. Se sestrou, tady je se mnou. A s maminkou.“ „Tvoje maminka je tady s tebou taky, nebo šla doleva?“ „Ano, ta šla doleva a asi je v jiném bloku se staršími ženami.“ Vzal mě ke dveřím, pootevřel je a ukázal na nedaleký sloup plamenu, který rudě šlehal vysoko k nebi. „Tam je,“ řekl stroze, „šla do komína.“ Řekl do komína? Co to tady blábolí? To je nějaký nesmysl. Chudák Ota, už je tady dva roky a asi se pomátnul z toho všeho, co tady viděl a zažil. Najednou mi ho bylo líto a abych mu neodporovala, klidně jsem řekla: „No jo. Asi jo.“ Plameny jsem sice viděla, ale řekla jsem si, že je to asi pekárna, kde pečou čtyřadvacet hodin non-stop, když tady musí žít tolik lidí. Dál už jsem o tom neuvažovala a rychle se s Otou rozloučila. Viděla jsem, že už se nedomluvíme. Já jsem přijela z venku, mám ještě zdravý rozum a on se mezitím zbláznil.“¹⁴⁷ Zdenka Fantlová žila s nadějí a vírou, že se s tatínkem, kterého odvedlo gestapo ještě před jejich transportem do Osvětimi, znovu setká a že maminka ji po válce vyhledá. Stejně tak věřila tomu, že prstýnek¹⁴⁸ od svého přítele, který tajně ukrývala, bude jednou svatebním (její přítel odjel z Terezína transportem jako akt pomsty a odplaty za atentát na říšského protektora rovnou do plynové komory v Osvětimi).

Stejně naivní představy měla její současnice Erika Bezdíčková, která během apelů¹⁴⁹ upírala svůj zrak k nebi a spoléhala na hvězdy symbolizující pro důvěřivou holčičku rodiče – dokud vychází a svítí, všichni žijí a zase se shledají.

„Nejspíš protože jsem byl mladý a zdravý, vybudoval jsem si bezstarostnou filozofii vojáka, který věří, že můžou zabít muže vedle něho, on však zůstane nedotčený. Přijal jsem téměř jako axiom, že všichni ostatní v lágru mohou zemřít. Ale věřil jsem, že já uteču, a nevzpomínám si, že bych se té víry někdy vzdal. Musel jsem ukázat světu Osvětim a odhalit její tajemství pro záchranu evropských Židů před skutečností, která se skrývá za slovem deportace.“¹⁵⁰

Všechny retrospektivní pohledy na události ve vyhlazovacích táborech se shodovaly v tom, že rezignace byla nevyhnutelná. Její rozsah byl ovšem přímo úměrný délce života. Podřídít se nacistickým předpisům a dennímu režimu v táboře znamenalo životní nutnost, dále si každý musel být vědom neustálé hrozby z kárných trestů či psychického týrání a obrnit se proti tomu

¹⁴⁷FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*. s. 186, s. 187.

¹⁴⁸Knize *Klid je síla, řek' tatínek* věnovala paní Fantlová jméno *Tin Ring (Plechový prstýnek)* u příležitosti vydání díla v Anglii (2010).

¹⁴⁹Apel znamená sraz, nástup vězňů. KOLEKTIV AUTORŮ. *Slovník cizích slov*. s. 19.

¹⁵⁰VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. s. 275.

jakýmkoli dostupným způsobem. Kdo však rezignoval úplně a ztratil víru ve svobodu, lepší budoucnost a právo na život, kdo si nechal podlomit veškerý optimismus, který člověku zůstal, ten byl předurčen zastávat řádek v německých lejtrech jako další odškrtnuté číslo – mrtev a splněno.

4.5 Únik před smrtí

4.5.1 Německá defenzíva

Všichni autoři měli svou specifickou víru v záchranu. Někdo ji pojal v rovině fantazijní a neochvějně důvěry v příchod lepších zítřků, další se spoléhali na logický úsudek a strategický plán, který by pomohl jejich útěku mimo ostatné dráty pekelného vězení, kde číhá smrt. Část autorů popisuje pochody smrti, které absolvovali.

Konec války se neodkladně blížil a Němci přistoupili k dalším násilným přesunům vězňů. Rudá armáda postupovala stále rychleji k srdci Evropy a na osvětlimský tábor se uvalilo likvidační řízení. Úkolem obyvatel koncentračního tábora bylo zničit všechny usvědčující důkazy. Rozmontování a rozebrání krematorií nedobrovolně provedli zbylí přeživší vězni. Znovu se otevíraly hromadné hroby, protože nebyly dostatečně hluboké a hrozilo jejich objevení. Poslední stopa o vraždící německé technice musela urychleně zmizet z povrchu zemského.

Dalším článkem v procesu likvidace usvědčujících materiálů byly i důsledné vraždy očitých svědků. Největší hrozbou byli členové speciálního komanda, které mělo na starost práci v plynových komorách a zpracování mrtvých těl. Nebezpečím pro ustupující nacisty byli Židé, kteří nakládali se zabaveným majetkem a cennostmi. Podle rozkazu z nejvyšších míst měli být bez výjimky umlčeni. Šon a nedostatek času ale znemožnily jinak pečlivému a důslednému německému aparátu dokončit svůj záměr a dotáhnout ho podle stanovených cílů. „*Nelidsky mrzlo. Ale mě těšilo vědomí, že to brzy nechám všechno za sebou a především že jsem unikl plánované likvidaci sonderkomanda. V noci procházel mezi vězni čas od času některý z Němců a řval: Wer hat im Sonderkommando gearbeitet? Samozřejmě mu nikdo neodpovídal. Později tuhle otázku kladli pravidelně celou cestu, protože to byl jediný způsob, jak nás najít.*“¹⁵¹

¹⁵¹VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 137.

4.5.2 Pochod smrti

Nastala nejdramatičtější chvíle od doby přesídlení do tábora. Všichni byli vystaveni kruté zimě, nedostatku jídla, nedostatku spánku a na pokraji sil pochodovali několik dní neznámo kam. Kdo se zastavil, vysloužil si bez slitování a milosti kulku do zátylku a zůstal ležet podél cesty. Během absolvování pochodů smrti zahynula až polovina zbylých vězňů. *„Daleko horší to ale bylo s nedostatkem spánku. Byly jsme na zhroucení. Pochodovat ve dne v noci tři dny bylo nad lidské síly. Mráz klesnul na 30 stupňů C pod nulou. Cítily jsme, že dál už dlouho nevydržíme. Ze zoufalství vzniknul nápad, který nás zachránil. Přišly jsme na to, že se dá spát i v chůzi. Ta, která byla na řadě spát, šla uprostřed pětistupu. Ostatní se z obou stran do ní zavěsily a vedly ji. Ale pátý den už nebylo možné sebevětší vůlí a vypětím přemoci zimu, hlad, únavu a vysílení a ženy a děvčata klesaly do hlubokého sněhu, kde našly tichý, bílý hrob.“*¹⁵² Podobný zážitek měl i Shlomo Venezia, který pochod smrti šel spolu se svým bratrem. *„V mé koloně nás mohlo být pět nebo šest tisíc. Celé dny jsme pochodovali v ledovém větru, vždycky pět lidí vedle sebe. Pokud někdo nemohl dál, na místě ho zabili. Sotva jsme se vlekli, měli jsme žízeň a hlad, byla nám zima... Ale muselo se jít, jít a zase jít. Pokusili jsme se pomoci jednomu klukovi, za pochodu začal zvracet krev a nechtěli jsme ho tam nechat. Tak jsme ho já a ještě jeden člověk nesli, dokud se zase nesebral, protože ti, kteří padali únavou a zůstávali pozadu, byli popraveni esesmany, kteří uzavírali pochod.“*¹⁵³

4.5.3 Útěk

Jinou cestou se vydal Rudolf Vrba, kterému se podařilo jako jednomu z mála výjimek utéct z Osvětimi. Důkladně studoval všechny možné nevydařené pokusy o útěk a učil se z chyb svých předchozích kolegů.

Naprosto zavrhl pomoc ze strany Němců, kteří se ukázali jako nenapravitelní a lstiví vrazi. Náhoda ho zachránila před tragickým osudem v nacistické pasti a z opatrnosti také odmítnul jediného Němce, který skutečně pomohl jednomu vězni na svobodu.

Vrba se svým kamarádem vybudoval úkryt, kde přečkali třídní poplach a pátrání a opustili Osvětim. Jejich cesta byla složitá, všude číhaly nástrahy. Neznalost terénu, nedůvěra lidí, německé hlídky a nedostatek jídla komplikovaly útěk. Štěstěna jim přála a s pomocí

¹⁵²FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*. s. 214.

¹⁵³VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. s. 137.

obětavých lidí se dostali až na Slovensko, kde jako první svědci podali zprávu o katastrofálním osudu všech Židů, kteří prošli branou s nápisem „Arbeit macht frei“. Absurdní osud čekal jejich výpověď sepsanou s dostatečným předstihem za účelem zabránit deportacím maďarských Židů. Nikdo z židovských představitelů nechtěl uvěřit tomu, co tvrdili, ale po následném přezkoumání a ověření přijali nakonec vyslechnuté svědectví za pravdivé a skutečné.

4.5.4 Očité svědectví z Osvětimi

Zpráva se ale nedostala do rukou zplnomocněných osob včas, nebo ony zplnomocněné osoby neučinily nic proti tomu, aby zabránily deportacím. Vrba byl nucen kopii zprávy přes československý odboj propašovat do Švýcarska a odtud dál do rukou amerického prezidenta a anglického ministra vlády. Svět poprvé držel v rukou výpověď očitých svědků a byl vystaven kruté realitě vykřikující z každé strany a z každého slova Vrbovy zprávy. *„Zpráva Vrby a Wetzlera o Osvětimi sehrála ne nevýznamnou roli v zavržení nacistických ideologických fantazií, zejména antisemitismu, čehož by pouhá vojenská porážka nemohla dosáhnout. Toto svědectví, které v roce 1944 prolomilo zdi mlčení o rozsahu nacistických zvěrstev a úspěšně se postavilo nedůvěře a skepticismu světové veřejnosti, si zaslouhuje spravedlivé místo jako jeden z klíčových dokumentů holocaustu.“*¹⁵⁴

4.6 Akceptace pravdy a vyrovnání se s realitou

4.6.1 Návrat domů

Osvobození, které bylo v představách všech vězňů spjato s optimismem, rychle zkazila skutečnost o počtu obětí z řad příbuzných, ztráta veškerého majetku, zdravotní komplikace a neschopnost opětovného začlenění se do normálního života.

Všechny oběti holocaustu čekal zdrcující návrat na rodný práh. Nikdo ze sousedů a známých je nevítal s otevřenou náručí, všude panovaly rozpaky. Přišlo vystřízlivění z prvotního šoku, kdy každý těžko chápal, že svět funguje normálně dál. Nikdo se nepozastavil nad tím, co se dělo za války ve vyhlazovacích táborech ani nad tím, že během

¹⁵⁴VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. s. 407.

let strávených v pekle nacistického vězení jejich známí dál prožívali všechny běžné radosti a smutky každodenního života v nezměněné podobě.

Rozpaky rychle vystřídala averze a pocit beznaděje, mnozí se ocitli na pokraji společnosti, naprosto se vyčlenili, nebyli schopni běžného života. Jejich majetek patřil nyní buď lidem, kteří se před válkou nazývali přáteli, nebo cizím uzurpátorům obohaceným o uloupenou válečnou kořist.

4.6.2 Emigrace

„Většina zemí střední a východní Evropy, kde se tragické události šoa vesměs odehrávaly, očekávala po válce další trpká zkušenost: stalinská diktatura a komunistický režim s jeho latentním a někdy i zjevným antisemitismem. Oficiálně se šoa a jeho různé aspekty umlčovaly, retušovaly či dezinterpretovaly.“¹⁵⁵

Většina Židů se proto po návratu do vlasti uchýlila k emigraci. Vlády USA, Kanady a Velké Británie se k otázkám židovských přistěhovalců stavěly velmi vyhýbavě, až odmítavě. Existovaly určité kvóty, omezující počet emigrujících Židů do jednotlivých států. Největší počet přistěhovalců přijal nově vzniklý stát Izrael, kde hlavně ortodoxní jedinci našli konečně vytoužený domov. Dalšími zeměmi, které bez okolků přijaly vlnu přistěhovalců, již prchali pryč ze zpusťšené Evropy, byly země afrického kontinentu a Jižní Ameriky. Ironií osudu se tu opět setkaly oběti holocaustu se svými trýzniteli¹⁵⁶ zbaběle prchajícími z Evropy před spravedlností. Jen mizivý počet pachatelů byl dopaden a usvědčen, smutné statistiky vypovídají o množství nepotrestaných viníků, kteří v klidu dožili v exilu.

4.6.3 Život po válce

Ženské autorky ve svých memoárech poukazují na osudy Židovek, které se po osvobození a zdrcujících zprávách o smrti svých manželů a dětí provdaly za americké či anglické vojáky.

Muži zvolili aktivní odvetnou činnost v podobě snahy vypátrat a usvědčit vrahy, aby tak potrestali hříšníky přímo či nepřímo odpovědné za drastické a surové zacházení s vězni v koncentračních táborech.

¹⁵⁵HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 174.

¹⁵⁶Tento motiv se objevuje v románu M. Pilátové *Žluté oči vedou domů*.

5 Holocaust-syndrom

5.1 Nové pojetí holocaustu v literatuře

Literární díla zabývající se tématem šoa bývají zpravidla tradičně uspořádána. Děj začíná zatčením, transportem či příjezdem do koncentračního tábora a pokračuje líčením hrůzostrašného života v táboře, nelidskými podmínkami a smrtí. Klíčové motivy vystihují oběť, záchranu, zradu a proměnu, končí osvobozením nebo útekem a vyhlídkou na lepší budoucnost. Šoa ale bohužel neskončilo spolu s druhou světovou válkou. Židé, kteří přežili, byli vystaveni novým skutečnostem stejně nepříjemným, jako byl pobyt za ostnatými dráty. Museli se vyrovnat se ztrátou příbuzných, majetku a někdy i vlastní identity. Čekal je dlouhý proces začlenění se do rutiny všedního dne a nikdo z nich netušil, jak takový úkol zvládnout. Celý svět teprve vstřebával hrůzy, které vypluly napovrch. Vědci mapovali historické podklady tématu šoa a nikdo se nezabýval dopadem na psychickou stránku obětí vracějících se, aby znovu budovaly rodiny a zázemí. „*Tématem následujících úvah je „druhý poločas“ zkušenosti šoa, zobrazení života těch, kdo se vrátili z táborů smrti a jejich dětí. Další život navrátilců byl často podobně svízelný a traumatický jako sám život v táborech. Psychologové a psychiatři označují tento stav jako survivor-syndrom, příp. holocaust-syndrom. Nejde jen o následky útrap a jejich zážitkové pozadí, ale také o to, že nepříjemné prožitky a skutečnosti byly potlačovány a vytěšňovány a objevily se někdy až po deseti a více letech.*“¹⁵⁷

5.2 Návrat do života

Návratu vězňů na svobodu a jejich psychickému stavu se po válce nevěnovala dostatečná pozornost. Až s odstupem času a řadou shodných symptomů u pacientů, jejichž společným jmenovatelem byl pobyt v koncentračním táboře nebo perzekuce, se pozornost psychologů vyhranila. Dospěli k názorům, že oběti si často během deprimujícím zážitků vybudovaly iluze jako instinktivní sebeobranu. Oběti trpěly psychosomatickými stavy chronické únavy a prázdnoty, psychiatři proto přišli s novým pojmenováním tohoto stavu a přeneseně jej nazvali „živá mrtvola“. Příčinou bylo přehnané očekávání z budoucnosti a následné zklamání

¹⁵⁷HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 175.

z návratu (domov se změnil k nepoznání, příbuzní jsou mrtví). Tyto stavy vystřídaly pocity osamělosti, izolace a deprese. Válkou poznamenání Židé reagovali zpravidla dvěma způsoby: zaprvé potlačili (odmítli) své židovství a zadruhé zpochybnili či odmítli svou rodičovskou roli. Paradoxem bylo, že jen někteří Židé byli opravdu věřící a většina vězňů v táborech měla jen formální vztah k tradičnímu židovství nebo k němu necítili vztah žádný (až nacistická perzekuce je donutila se s židovstvím identifikovat). Odmítnutí židovství jako své identity nalézáme u Henryka Grynberga, který se během války skrýval s matkou v Polsku. „*Nechtěl jsem být Žid ještě víc než předtím, kdy jsem se nesměl pamatovat na tatínka ani na dědečka, ani na své pravé jméno, jímž mě volali, ani na žádné slovo, které mi kdy řekli. Ještě víc než tehdy, kdy mě pan farář učil, jak Židé světu ublížili... Víc než tehdy, když jsme se vrátili a lidem připadalo, že to není normální, že jsme zůstali naživu. A dokonce víc než tehdy, když se ukázalo, že se ani nesmíme ptát, kdo zabil mého tatínka.*“¹⁵⁸ Trauma z holocaustu dovedlo některé jedince k zoufalým činům. Arnošt Lustig ve své *Dítě Saxové* popisuje dívku, která cítí po válce až hnus ve styku s lidmi, jako by byla nečistá. Stále se jí v hlavě promítají vzpomínky na Osvětim a těžko hledá nějaký smysl pro život, až se uchýlí k dobrovolné smrti. Také řada známých spisovatelů po návratu z vyhlazovacích táborů spáchala sebevraždu (Tadeusz Borowski, Paul Celan, Jean Améry, Primo Levi). Negace židovství úzce souvisí s odmítnutím role rodiče. Deprimované osoby nedokázaly přivést na svět člověka, který by mohl být vystaven stejným hrůzám, jaké prožily kvůli svému židovství ony. Protipólem těmto osobám byli lidé, kteří se rozhodli, že je přímo jejich svatou povinností mít potomky, a věřili, že přežili, aby uchovali židovskou tradici.

5.3 „Vymodlené děti“

Helen Epsteinová, rodilá Češka, která před nastolením komunistického režimu emigrovala s rodiči do Spojených států, po dramatickém dospívání napsala knihu *Děti holocaustu*. Sestavila tak věrohodný obraz toho, jak se promítnul problém šoa do výchovy dětí a chování rodičů poznamenaných nacistickou agresí. Děti byly denně vystaveny chronickým fyzickým potížím, precitlivělosti, nočním můrám a otupělosti svých rodičů. Takto formovaná dětská osobnost se s nastolenou situací vyrovnávala různě. Děvčata většinou považovala za svou povinnost zůstat s rodiči co nejvíc, vynahradiť jim utrpení a mrtvé příbuzné. Pravidlem

¹⁵⁸HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. s. 180.

bývala jména, která děti dostávaly po zavražděných příbuzných. Panoval zde velký obdiv k síle, která umožnila rodičům přežít. Dívky se zcela podvolily rodičům ve volbě životního partnera (ukázkově jím byl chlapec židovského původu, jehož rodiče také prošli holocaustem). Chlapci reagovali agresivněji a pudověji, nesnesli obsese svých rodičů, šoa se z vědomí snažili vytěsnit a od rodiny se distancovali. Někteří při rozhovorech s autorkou popírali, že by mohli být nějak postiženi. Zvláštním typem reakce byl černý humor: „*Představím návštěvě svou ženu, dceru a strýčka George,*“ řekl a udělal pauzu, jakou dělávají estrádní komici. „*Pak ukážu na nejbližší stínidlo lampy. Někteří zezelenají. Připadá jim to úžasně nevkusné. Dobrá, připouštím, že je to perverzní, ale já nepovažuji humor za degradující v žádné jeho podobě. Je to něco, co jsem získal od svého otce.*“¹⁵⁹

V USA vystoupil dokonce spisovatel Art Spiegelman s příběhem svého otce, který uspořádal jako komiks. Tento žánr se zdál být k tak vážnému tématu nepatřičným, ale oslovil tak další čtenářské publikum, které by se zřejmě jinou cestou k tématu šoa nedostalo. Kniha byla oceněna Pulitzerovou cenou a stala se jedním z kanonických děl literatury holocaustu. Důležité postavení v příbězích spisovatelů zabývajících se druhou generací má jejich země a původ. Polští spisovatelé například popisují autobiografické postavy vyrovnávající se s antisemitismem (Henryk Grynberg, Hanny Krallová nebo Wilhelm Dichter).

Českou představitelkou druhé generace literatury holocaustu je Irena Dousková. Původem Židovka, jejíž otec emigroval do Izraele před Pražským jarem. Téma holocaustu se v její tvorbě objevuje v románu *Hrdý Budžes* nebo v románu, který je uspořádán z dopisů Goldstein píše dceři (patrně zčásti autobiografické dílo). Pisatelem je Žid, který se vymanil z nacistických spárů a přežil šoa. Opouští ženu a novorozenou dceru, aby odjel do Izraele. Po dvaceti letech s dcerou navazuje kontakt prostřednictvím korespondence. Jeho dopisy jsou protkány vzpomínkami plnými děsu, nostalgie a hraničí až s erotickou touhou po mladé dívce (dceři). K představitelkám druhé generace v české literatuře patří i Eva Lustigová, dcera známého spisovatele Arnošta Lustiga. Z jejího pera vzešla kniha *Tvoje slza, můj déšť*, což je soubor rozhovorů s Arnoštem Lustigem a jeho přáteli. Z raných textů obou spisovatelů vznikla výjimečná sbírka *Povídky. Soubor textů otce a dcery*, kde je patrný vliv Arnošta Lustiga na svou dceru.

¹⁵⁹ EPSTEINOVÁ, H. *Děti holocaustu*. s. 158.

5.4 Společné rysy v tvorbě druhé generace¹⁶⁰

Pro mnohá díla autorů druhé generace je charakteristické množství iluzí a reflexe na toto téma (provokující polemické narážky). Převážná část generačních retrospektiv inklinovala spíše k drobnějším žánrům. Důraz byl kladen na motivy degradace lidství nepřátelskou totalitní mocí, pocity strachu, ohrožení a vydědění společně s motivy spontánní lidské sounáležitosti a soudržnosti navzdory krutým okolnostem. Většina českých spisovatelů navazovala na tvorbu Jiřího Weila a jeho dílo *Život s hvězdou*. V dílech se pravidelně objevuje analýza individuální viny a hledání východiska či vykoupení. „*Ne vždy musela mít generační výpověď o válce charakter přímého vyjádření osobního zážitku, v některých případech autoři volili pro formulaci svých pocitů metaforičtější postupy. Autoři volili perspektivu ozvláštňující podání událostí a situací s důrazem na paradox, jemnou ironii či fantazii spojenou s dětským vnímáním světa.*“¹⁶¹ Míra fabulace a dokumentárnosti se u všech autorů různí. „*Zpravidla oscilují mezi mozaikovitostí a snahou stmelit tvar osobně zaujatou vypravěčskou perspektivou s beletristickými postupy.*“¹⁶² Stejně tak je tomu i u jazykové vytříbenosti, která je dána mírou zkušeností autora či autorky. „*Většina generačních pohledů na válku byla signifikantní pro dobovou snahu nazírat válečnou minulost zdola, bez patosu, heroizace a ideových klišé, z pohledu mladých, prizmatem jejich zážitků a problémů citových a etických.*“¹⁶³ Ukazuje se, že téma šoa je aktuální pro tvorbu mnoha autorů i v dnešní době a dokonce se objevují nové možnosti estetické aktualizace.

¹⁶⁰Druhou generací bývají někdy označovány děti Židů přeživších holocaust. V dnešní době se řada psychologů snaží pomoci těmto dětem, které pojí společné problémy - zapříčiněné výchovou rodičů, jejichž psychika byla narušena traumaty z války.

¹⁶¹JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. : III. díl 1948-1958.* s. 289.

¹⁶²Tamtéž s. 287.

¹⁶³Tamtéž s. 291.

Závěr

Úkolem této práce bylo zmapovat vývoj české memoárové literatury zaměřené na téma holocaustu vznikající od konce druhé světové války po současnost.

Židé a šoa (zvláště v české literatuře) procházeli ve 20. století analogickým historickým vývojem. Mohla jsem zde sledovat zprvu období bezprostředních reakcí na holocaust, následně popírání tohoto tématu v době stalinismu a jeho oživení od konce 50. let. Zájem o šoa vrcholil v 60. letech, kdy se obraz pronásledování a vyhlazování Židů stal velmi vyhledávaným tématem pro širokou čtenářskou obec. Další vlna zájmu o holocaust pak přišla v 90. letech (díla vzniklá v tomto období kladla důraz na reflexi minulosti a její nové hodnocení).

V úvodu mé práce jsem se věnovala vysvětlení a objasnění vzniku pojmu holocaust/šoa. Snažila jsem se popsat historicky odlišný význam těchto slov, které byly po druhé světové válce neodmyslitelně spjaty se systematickým vyvražďováním židovského národa a s otázkami perzekuce, genocidy a s porušováním lidských práv. Následně jsem se snažila vysvětlit důvody, které měli mnozí spisovatelé poválečného období pro svou literární činnost i vlastní důvody, které mě vedly k volbě tohoto tématu.

Navazující a nejrozsáhlejší části mé práce byla snaha popsat tradice tématu šoa v memoárové literatuře druhé poloviny 20. století. Porovnávala jsem základní žánry: memoáry a deníky, jejichž obsah se vztahuje na prožité události. Téma jsem zkoumala podle míry fabulace i skutečnosti a podle doby vzniku významných titulů, což ovlivňovala zejména politická situace. Fakta v této tvorbě umožňovala komparaci a popis do té doby utajených válečných hrůz, které byly dokonale promyšleny v duchu nacistické ideologie.

Setkala jsem se s mnoha totožnými prvky, které byly společné jednak všem autorům a jednak byly společné pouze ženským či mužským autorům. Retrospektivní obrazy, které mi zprostředkovaly imaginární exkurzi do historie, byly nelítostně autentické. Zaznamenala jsem snahu o zachování faktů, ale rovněž i snahu o popis niterných pocitů osob přímo vystavených zkáze války.

Osudy přeživších však nekončí za branami koncentračních táborů nebo s osvobozením. Nejtěžší zážitek přicházel po návratu do vlasti. Realita byla nekompromisní a lidé, kteří se teprve zotavovali z traumat ve vyhlazovacích táborech, byli nyní nuceni čelit skutečnosti, že jejich majetek, příbuzní a přátelé jsou nenávratně pryč.

Nastala doba vyrovnání se s následky, které jim válka a holocaust přinesly.

Návrat do života nebyl pro nikoho z nich jednoduchý. Židé se po válce rozdělili na několik pomyslných táborů, část se rozhodla pro exil (zejména do nově vzniklého státu Izrael), část se zřekla svého židovství a někteří považovali téměř za povinnost zplodit potomka. Děti takto „postižených“ osob se ale nevědomky staly obětmi, jak to bylo u jejich rodičů. Židé, poznamenaní válkou s podlomeným zdravím a narušenou neléčenou psychikou, na své děti nezáměrně přenášeli svá příkoří, obavy a deprimovali je.

Dospívání dětí druhé generace s sebou přineslo taktéž řadu nových otázek pramenících ze společných psychických problémů, proto se jim v současné době věnuje značná pozornost v psychologii.

Aby se na otřesné dějiny holocaustu nikdy nezapomnělo, funguje řada židovských institucí, které uchovávají paměti a pořádají informační a pietní akce. Nejvýznamnější židovskou institucí v České republice je Židovské muzeum v Praze. Muzeum fungovalo i během druhé světové války a zprostředkovávalo pomoc pro Židy, kteří byli vystavováni sílící německé agresi. V jeho kompetencích bylo rovněž uchovávání a dokumentování událostí, které souvisely s vykořisťováním židovských občanů.

Kdo už zavítal do Židovského muzea v Praze, mohl se během návštěvy seznámit s židovskými dějinami, kulturou, tradicemi a přispět tak ke zlepšení atmosféry tolerance vůči menšinám. Muzeum nabízí vzdělávací a kulturní programy, přednášky, kombinované pořady, dílny a cykly, určené nejen zájemcům z řad žáků, studentů či pedagogů, ale i širší veřejnosti. Pro pedagogy muzeum pořádá speciální přednášky k rozšíření jejich vědomostí, které se pravidelně konají i v sesterské pobočce v Brně.

Muzeum spolupracuje s významnými organizacemi: Česká unie židovské mládeže, Federace židovských obcí v ČR, Nadační fond obětem holocaustu, Památník Terezín a s dalšími. Spolupráce probíhá i na mezinárodní úrovni s organizací Association of European Jewish Museums.¹⁶⁴

Po druhé světové válce bylo zřízeno mnoho nových institucí, jejichž hlavním úkolem bylo pomoci obětem holocaustu. Na tomto úkolu se podílely i všechny dosavadní židovské instituce (asi nejvýznamnější z nich je American Jewish Joint Distribution Committee).

¹⁶⁴ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Dostupné z <http://www.zidovskemuzeum.cz/czindex.php>.

Osobní přínos

„Každý zločinec má snahu zakrýt co nejlépe všechny stopy po spáchaném zločinu. Hitlerovští zločinci spáchali tak velké zločiny, že zahlazování stop po nich bylo obtížným problémem. Touto otázkou se zabývali nejvyšší nacisté – Himmler, Heydrich a řada dalších. Nacistům velmi záleželo na utajení zločinů hromadného vyhlazování zejména od doby, kdy sovětská nota odhalila spojencům a celému světu, že Hitler začal plnit své šílené hrozby o hubení židovského obyvatelstva. Časová souvislost to přesně dokazuje. Pokud nacisté na začátku války vítězili, nepomýšleli na odstraňování stop svých zločinů. Ani je nenapadlo se starat o hromadné hroby, vždyť si byli zcela jisti vítězstvím a tisíciletým trváním germánské říše. Velmi pronikavě se změnila situace nepříznivým stavem na východní frontě, kde utrpěli v první zimě r. 1941 velmi těžké ztráty, a největší vliv na jejich způsoby pohřbívání obětí hromadného vraždění měla porážka u Stalingradu. V celém vývoji hromadného vraždění je velmi patrný motiv jejich počínání v roce 1943 – panický strach před sovětskou armádou.“¹⁶⁵

Osobně jsem se vydala rozšířit si své obzory a na vlastní oči i kůži okusit dramatičnost Osvětimi, abych mohla identifikovat spoustu poznatků, jenž mi literatura zprostředkovala. Kdyby se mě v budoucnu někdo zeptal, jak tuto exkurzi do minulosti hodnotím a zdali na mě měla nějaký dopad, odpovím s jistotou, že prostory bývalého koncentračního tábora stojí za poznání všem pochybovačům, zvědavcům i obyčejným lidem. Návštěva ve mně zanechala silný zážitek – zážitek bezprostřední hrůzy, která na vás dýchá z každé cihly, z každého kousku ošacení i z každého metru ostnatého drátu obíhajícího kilometry tak daleké, kam jen vaše oko dohlédne. Úzkostný pocit sevření pramení nejen z nevýslovné hrůzy nad činy, jež se tu odehrávaly, ale rovněž z atmosféry světa, který vidíte přes splet' plotů a důmyslně střežených cest. Jednoduše řečeno jsem v Osvětimi nosila na těle kůži všech autorů, kteří mě sem přenesli skrze své memoáry, a obohatila vlastní vědomí o zážitky, které mi ani detailní literární popis nedokázal barvitě vylíčit.

Během sbírání informací k této práci jsem se účastnila besedy s paní Erikou Bezdíčkovou, abych vyslechla příběh ženy přeživší holocaust. V současnosti podává dnešní generaci svědectví a formou veřejného setkání odpovídá i na řadu dotazů. Obdivuji vitalitu paní

¹⁶⁵KRAUS, O., KULKA, E. *Noc a mlha*. s. 301.

Bezdíčkové a neutuchající zájem o to, aby tento důležitý historický fakt neupadl do zapomnění.

„Autoři se shodují v tom, že téma šoa nepovažují jen za záležitost minulosti. Zkoumání holocaustu problematizuje hranice literární reprezentace. Také přispívá k udržování a obnovování dějinné a národní paměti. V době „zapomínání“, které ovládá nemalou část české společnosti a jehož důsledkem může být lhostejnost, nebo dokonce popírání holocaustu, je i dnes tato část historie velmi aktuální. Neexistují dokonalé právní či institucionální mechanismy, jež jednou provždy zabrání novým genocidám a diktátorským režimům. Musíme proto spoléhat na základní mravní principy a mít neustále na vědomí tyto důležité historické a kulturní paměti.“¹⁶⁶

¹⁶⁶HOLÝ, J. a kol. Šoa v české literatuře a v kulturní paměti. s. 6.

Seznam použité literatury a informačních zdrojů:

- ANDRONIKOVÁ, H. [online] [cit. 28. 3. 2012]. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Hana_Andronikova.
- BEZDÍČKOVÁ, E. *Moje dlouhé mlčení*. 1. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2010. 93 s. ISBN 80-86953-58-8.
- BOŘKOVCOVÁ, H. a KOSÁK, M. *Píšu a sešit mi leží na kolenou: deníky 1940-1946*. 1. vydání. Praha: Plus, 2011. 379 s. ISBN 978-80-259-0055-0.
- BOŘKOVCOVÁ, H. *Soukromý rozhovor*. 1. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2004. 208 s. ISBN 80-7192-796-1.
- BOŘKOVCOVÁ, H. *Zakázané holky*. 1. vydání. Praha: Albatros, 1995. 171 s. ISBN 80-00-00216-7.
- BROD, T. *Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 361 s. ISBN 978-80-200-1498-6.
- CÍLEK, R. a MOULIS, M. *Útěky z pekla*. 1. vydání. Praha: Pražská vydavatelská společnost, 2010. 130 s. ISBN 978-80-7250-508-1.
- DENEMARKOVÁ, R. [online] [cit. 28. 3. 2012]. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Radka_Denemarková.
- EPSTEINOVÁ, H. *Děti holocaustu*. 1. vydání. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 1994. 235 s. ISBN 80-85769-27-1.
- ERBEN, P. *Po vlastních stopách*. 1. vydání. Praha: Petr Kalina, 2003. 142 s. ISBN 80-903130-1-9.
- ERBENOVÁ, E. *Sen*. 1. vydání. Praha: G plus G, 2001. 106 s. ISBN 80-86103-49-8.
- FALTYSOVÁ, H. a ŠINDELÁŘOVÁ, L. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009. 257 s. ISBN 978-80-254-6387-1.
- FANTLOVÁ, Z. *Klid je síla, řek' tatínek*, 1. vydání. Praha: Primus, 1997. 279 s. ISBN 80-85625-71-7.
- FRÝD, N. *Krabice živých*. 3. vydání. Praha: Práce, 1975. 432 s. ISBN 24-060-75.
- GLAZAR, R. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. 1. vydání. Praha: Torst, 1995. 333 s. ISBN 80-85639-31-9.
- GISSING, V. *Perličky dětství*. 2. vydání. Praha: Winton Train, 2009. 260 s. ISBN 978-80-86515-93-9.
- HILAROVÁ, D. *Nemám žádné jméno*. 1. vydání. Praha: Fragment, 2012. 95 s.

ISBN 978-80-253-1418-0.

HOLÝ, J. a kol. *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2011. 309 s. ISBN 978-80-87481-14-1.

HOLLIDAYOVÁ, L. *Holocaust a válka očima dětí (utajené deníky)*. 1. vydání. Praha: Prostor, 1997. 307 s. ISBN 80-85190-56-7.

JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: I. díl 1945-1948*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 431 s. ISBN 978-80-200-1527-3.

JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: II. díl 1948-1958*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 549 s. ISBN 978-80-200-1528-0.

JANOUSEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989.: III. díl 1958-1969*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 688 s. ISBN 978-80-200-1583-9.

KAVANOVÁ, L. Příběh Otty Wolfa. In *Respekt č. 19*, roč. XXIII., 2012. s. 40-42. ISBN 0862-6545.

KOHNOVÁ, V. *Deník Věry Kohnové*. 1. vydání. Středokluky: Zdeněk Susa, 2006. 210 s. ISBN 80-86057-40-2.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Slovník cizích slov*. 1. vydání Praha: Encyklopedický dům spol. s r.o., 1993. 251 s. ISBN 80-901647-0-6.

KOLSKÝ, T. [online] [cit. 28. 3.2012]. Dostupné z http://cs.wikipedia.org/wiki/Tomas_Kolsky.

KRAUS, O., KULKA, E. *Noc a mlha*. 1. vydání. Praha: Naše vojsko, 1958. 301 s. ISBN neuvedeno.

KREJSOVÁ, J. *Přes Volary přešla smrt: pochod smrti očima pamětníků*. 2. vydání. Volary: Zdeněk Krejsa, 2008. 201 s. ISBN 978-80-254-1933-5.

LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátku k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha: Lidové noviny, 2008. 1082 s. ISBN 978-80-7106-963-8.

MACHALA, L. *Literární bludiště*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství BRÁNA s.r.o., 2001. 256 s. ISBN 80-7243-139-0.

MÜNZER, J. *Dospívání nad propastí: deník Jiřího Münzera*. 1. vydání. Praha: Radioservis, 2002. 118 s. ISBN 80-86212-23-8.

NEWMAN, J., SIVAN, G. *Judaismus od A do Z*. 1. vydání. Praha: Sefer s.r.o., 1992. 285 s. ISBN 80-900895-3-4.

ONDŘICHOVÁ, L. *Příběh Fredyho Hirsche*. 1. vydání. Praha: Sefer, 2001. 113 s. ISBN 80-85924-32-3.

PAVEL, O. *Smrt krásných srnců*. 3. vydání Praha: V. P. K., 2000. s. 174.

ISBN 80-86081-38-9.

PAVERA, L. a kol. *Lexikon literárních pojmů*. 1. vydání. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o., 2002. 422 s. ISBN 80-7182-124-1.

PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*. 1. vydání. Praha: Pedagogická fakulta Karlovy univerzity, 2006. 247 s. ISBN 80-7290-244-X.

PICK, M. *Naděje se vzdát neumím*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 2010. 125 s. ISBN 978-80-7239-248-3.

PLATZOVÁ, M. [online] [cit. 28. 3. 2012]. Dostupné z <http://czechlit.cz/autori/platzova-magdalena>

POLLAK, V. *S Davidovou hvězdou peklem Terezína: paměti prof. Viktora A. Pollaka 1938-1945*. 1. vydání. Brno: Littera, 2010. 159 s. ISBN 978-80-85763-55-3.

RADIL, T. *Ve čtrnácti sám v Osvětimi*. 1. vydání. Praha: Academia, 2009. 732 s. ISBN 978-80-200-1555-6.

REDLICH, E. *Zítřka jedeme, synu, pojedeme transportem: Deník z Terezína 1. 1. 1942-22. 10. 1944*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1995. 263 s. ISBN 80-85765-40-3.

RODENOVÁ, E. *Bylo mi patnáct: deník z let 1939-1940*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2010. 91 s. ISBN 978-80-7260-222-3.

RODEN, R. *Spolehni se!* 1. vydání. Praha: Prostor, 2010. 166 s. ISBN 978-80-7260-231-5.

RODENOVÁ, E., RODEN, R. *Životy ve vypůjčeném čase*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 201 s. ISBN 978-80-200-1511-2.

ROUBÍČKOVÁ, E. *Terezínský deník 1941-45: svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*. 1. vydání. Praha: P3K, 2009. 181 s. ISBN 978-80-87343-00-5.

RÓNA, B. *Osudy z temných časů*. 1. vydání. Praha: G plus G, 2003. 124 s. ISBN 80-86103-62-5.

RYBÁR, C. *Do půlnoci času dost*. 1. vydání. Praha: Academia, 2008. 391 s. ISBN 978-80-200-1686-7.

SACHS, E. *Bolestné echo času*. 1. vydání. České Budějovice: Herbia, 2008. 159 s. ISBN 978-80-904079-1-6.

SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad spol. s r.o., 1994. 285 s. ISBN 80-7021-075-3.

STRÁNSKÝ, O. a MARJANOVIČ, T. *Není spravedlnosti na zemi*. 1. vydání. Středokluky: Zdeněk Susa, 2002. 164 s. ISBN 80-86057-20-8.

ŠUŠA, I. Slovensko-židovská (ko)existencia v čase holokaustu optikou memoárovej literatúry po roku 1989. In *Dialog slowiańsko-żydowski I*. 1. vydání. Banská Bystrica: Univerzita

- Mateja Bela, 2011. s. 183. ISBN 978-83-87845-55-1.
- TOMÁNKOVÁ, M., VOSTRÁ, I. *Ptaly se: Proč?: ukryvané děti vzpomínají*. 1. vydání. Pardubice: Štěpán Bartoš pro Hidden Child Praha, 2008. 83 s. ISBN 978-80-904025-0-8.
- VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. 1. vydání. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984. 157 s. ISBN 55-020-84.
- VENEZIA, S. *V pekle plynových komor*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers, 2010. 222 s. ISBN 978-80-87067-68-0.
- VLČKOVÁ, V. *Doufám, dokud dýchám*. 1. vydání. Náchod: [Věra Vlčková], 2006. 308 s. ISBN 80-239-5807-0.
- VRBA, R. *Utekl jsem z Osvětimi*. 1. vydání. Praha: SEFER s.r.o., 1998. 437 s. ISBN 80-85924-17-X.
- WEIL, J. *Život s hvězdou*. 2. vydání. Praha: Lidové noviny, 1999. 519 s. ISBN 80-7106-326-6.
- WOLF, O. *Deník Otty Wolfa: 1942-1945*. 1. vydání. Praha: Sefer, 1997. 359 s. ISBN 80-85924-15-3.
- ZÁDOROVÁ, M. *Nezapomenutelné vzpomínky*. 1. vydání: Praha: A-Alef, 2009. 95 s. ISBN: 978-80-86509-34-1.
- ZÁMEČNÍK, S. *To bylo Dachau*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003. 402 s. ISBN 80-7185-536-7.
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. [online] [cit. 28. 3. 2012]. Dostupné z <http://www.zidovskemuzeum.cz/czindex.php>.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Pavla Kaderková
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Kateřina Ďoubalová, Ph.D.
Rok obhajoby:	2012

Název práce:	Memoárová literatura vztahující se k lidem, kteří přežili koncentrační tábory a hrůzy holocaustu
Název v angličtině:	Memoir literature related to the people who survived the concentration camps and the horrors of the Holocaust
Anotace práce:	Bakalářská práce pojednává o české memoárové literární tvorbě zaměřené na téma holocaustu/šoa ve druhé polovině 20. století. Zabývá se mírou dokumentárnosti a fabulace v dílech. Charakterizuje vývoj perzekuce Židů, pobyt v koncentračním táboře, návrat do normálního života a psychické újmy, které oběti přenesly na své potomky.
Klíčová slova:	holocaust/šoa, Židé, koncentrační tábor, memoár
Anotace v angličtině:	The thesis deals with Czech memoir literary works focusing on the Holocaust / Shoah in the second half of the 20th century. It deals with the degree of documentary and fabulation in the works. Characterizes development in the persecution of Jews, stay in a concentration camp, return to normal life and psychological damage to victims transferred to their offspring.
Klíčová slova v angličtině:	Memoir literature, Holocaust / Shoah, Jews, concentration camp
Přílohy vázané v práci:	
Rozsah práce:	65 stran, 116 446 znaků (bez mezer)
Jazyk práce:	Čeština